

İdeolojik Değişimlerin Kent Üzerinde Etkileri: Sarajevo Örneği

Safiye Güvenç Demirel

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Ağustos 2019

Effects of Ideological Changes On The City: The Example Of Sarajevo

Safiye Guvenc Demirel

MASTER OF SCIENCE THESIS

Architecture

August 2019

İdeolojik Değişimlerin Kent Üzerinde Etkileri: Sarajevo Örneği

Safiye Güvenç Demirel

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Lisansüstü Yönetmeliği Uyarınca
Mimarlık Anabilim Dalı
Bina Bilgisi Bilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır

Danışman: Doç. Dr. Hakan Anay

Ağustos 2019

ONAY

Bina Bilgisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Safiye Güvenç Demirel'in YÜKSEK LİSANS tezi olarak hazırladığı "İdeolojik Değişimlerin Kent Üzerinde Etkileri: Sarajevo Örneği" başlıklı bu çalışma, jürimizce lisansüstü yönetmeliğin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek oybirliği ile kabul edilmiştir.

Danışman : Doç Dr. Hakan Anay

İkinci Danışman : -

Yüksek Lisans Tez Savunma Jürisi:

Üye : Doç Dr. Hakan Anay

Üye : Doç Dr. Önder Aydın

Üye : Dr. Öğr Üyesi Ülkü Özten

Fen Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ..... tarih ve
..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Hürriyet ERŞAHAN
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Hakan Anay danışmanlığında hazırlamış olduğum “İdeolojik Değişimlerin Kent Üzerinde Etkileri: Sarajevo Örneği” başlıklı YÜKSEK LİSANS tezimin özgün bir çalışma olduğunu; tez çalışmamın tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; tezimde verdiğim bilgileri, verileri akademik ve bilimsel etik ilke ve kurallara uygun olarak elde ettiğimi; tez çalışmamda yararlandığım eserlerin tümüne atıf yaptığımı ve kaynak gösterdiğimi ve bilgi, belge ve sonuçları bilimsel etik ilke ve kurallara göre sunduğumu beyan ederim. 07/08/2019

Safiye Güvenç Demirel
İmza

ÖZET

Mimarlık ve devlet ideolojileri arasındaki ilişki yüzyıllar boyunca tartışılmış, kimi araştırmacılar mimarlığın ideolojiye hizmet ettiğini savunurken kimileri de mimarlığın bağımsız olduğunu ve hatta ideolojinin ona hizmet ettiğini savunmuşlardır. Bu tez ikinci gruba bir cevap niteliğindedir. Saraybosna kenti, kurulduğu günden bu yana mutlak monarşi ile yönetilen Osmanlı Devleti, anayasal monarşi ile yönetilen Avusturya- Macaristan İmparatorluğu, Sosyalist Yugoslavya ve demokratik Bosna – Hersek Cumhuriyeti olmak üzere farklı ideolojilere sahip devletler altında varlığını sürdürmüştür. Avrupa'nın Kudüs'ü olarak nitelendirilen Saraybosna; İslamiyet, Hristiyanlık (Katoliklik ve Ortodoksluk olmak üzere) ve Yahudilik olarak zengin bir din ve mezhep varlığına sahiptir. Kent Bosnalı Müslümanlar, Hırvatlar ve Sırlar olarak üç farklı etnik kökenden vatandaşa sahiptir. Tüm bu kültürel farklılıklar tez kapsamında Saraybosna'nın seçilmesini kısaca özetlemektedir. Kent coğrafyasının Miljacka Nehri doğrultusunda bir vadi şeklinde olması, kentin yıkıp yeniden yapma tekniğiyle değil mevcut düzeni çoğunlukla korunarak olarak bir aks üzerinde gelişmiş olması, çalışma kapsamında farklı ideolojilerin kent üzerinde etkisini okumak için de önemli bir veri olmuştur. Bu bilgiler doğrultusunda, tez kapsamında ideolojinin kent üzerinde etkileri incelenmiş; kültürel ve dini bağlamda ve hükümet politikaları yani kısaca ideoloji ile kentin nasıl şekillendiği araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, kent, Saraybosna kenti, Kevin Lynch, kent analizi

SUMMARY

The relationship between architecture and government ideology discussed throughout the century. Some researcher defend that architecture subserves to ideology, some of them defend architecture is independent and in fact idology subserves to architecture. This thesis nature is an answer to second group. The city of Sarajevo maintain governments which have different ideology until it becomes Ottoman Empire with steer absolute monarchy, Austria-Hungari with steer constitutional monarchy, Socialist Yugoslavia and Bosnia and Herzegovina Republic. Saraybosna where said European Jerusalem has rich existence religion and sect; Islam, Christianity (Catholicism and Orthodoxy) and Judaism. The city has three different ethnicity citizens as Muslims, Croats and Serbs. With all this culturel differenties, it briefly summary why choosen Saraybosna in this thesis. The fact that the city geography is in the form of a valley in the direction of Miljacka River and that the city is developed not by the technique of demolishing and reconstructing but also by its insertion technique has been an important data forreading to effect of different ideology on the city more easily. On the direction this information, it is intended to analyze the effects of ideology on the city in this thesis.

Keywords: Ideology, the city, the city of Sarajevo, Kevin Lynch, analysis of urban

TEŞEKKÜR

Tez konumun seçiminden tezin bitişine kadar bana rehberlik eden, bana araştırma yapmayı ve bilgi edinmeyi öğreten kıymetli danışmanım Doç. Dr. Hakan ANAY' a minnettarlığımı kelimelerle ifade etmem mümkün değil. Onunla tanışmama vesile olan ve kendisinden çok şey öğrendiğim değerli meslektaşım Salih KARATEPE'ye minnettarım. Lisans öğrenimim boyunca beni sınırsız bilgilerle donatan Gazi Üniversitesi Mimarlık Bölümü hocalarıma sonsuz teşekkürler. Tüm eğitim hayatımda desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, beni bu yerlere getiren babam Kadir GÜVENÇ ve umutsuzluğa düştüğümde beni motive eden annem Elif GÜVENÇ'e ve kardeşim İrem GÜVENÇ'e teşekkürlerimi sunarım. Tez sürecinde desteklerini bir an olsun esirgemeyen Hasan DEMİREL ve Zehra DEMİREL'e minnettarım. Tez sürecinde gerek karnımda gerekse yanımda olan oğlum Osman Said DEMİREL'e ve enerji kaynağım, eşim Ömer Faruk DEMİREL'e teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
1. GİRİŞ VE AMAÇ.....	1
2. MATERYAL VE YÖNTEM.....	2
3. TEORİK BİLGİ	5
3.1. Osmanlı Devleti Dönemi	6
3.1.1. Tarihsel süreç (1462 – 1878).....	6
3.1.2. Osmanlı Devleti ideolojisi.....	7
3.1.3. Osmanlı Devleti yönetim biçimi	7
3.1.4. Osmanlı Devleti şehircilik anlayışı	8
3.1.5. Osmanlı Devleti döneminde Saraybosna kent gelişimi	9
3.2. Avusturya Macaristan İmparatorluğu Dönemi	13
3.2.1. Tarihsel Süreç (1878 – 1918).....	13
3.2.2. Avusturya – Macaristan İmparatorluğu ideolojisi.....	14
3.2.3. Avusturya – Macaristan İmparatorluğu yönetim biçimi	15
3.2.4. Avusturya – Macaristan İmparatorluğu şehircilik anlayışı	16
3.2.5. Avrupa’da mimari akımlar	17
3.2.6. Avusturya – Macaristan İmparatorluğu döneminde Saraybosna Kent Gelişimi.....	19
3.3. Sosyalist Yugoslavya Dönemi	21
3.3.1. Tarihsel süreç (1918 – 1992).....	21

3.3.2. Sosyalist Yugoslavya dönemi ideolojisi	23
3.3.3. Sosyalist Yugoslavya dönemi yönetim biçimi	24
3.3.4. Sosyalist Yugoslavya dönemi mimari akımlar	24
3.3.5. Sosyalist Yugoslavya dönemi şehircilik anlayışı	30
3.3.6. Sosyalist Yugoslavya dönemi Saraybosna kent gelişimi	31
3.4. İç Savaş Dönemi	34
3.5. Bosna-Hersek Cumhuriyeti Dönemi	36
3.5.1. Tarihsel süreç (1995 – 2015).....	36
3.5.2. Bosna – Hersek Cumhuriyeti ideolojisi	37
3.5.3. Bosna – Hersek Cumhuriyeti yönetim biçimi	38
3.5.4. Bosna – Hersek Cumhuriyeti şehircilik anlayışı	38
3.5.5. Bosna – Hersek Cumhuriyeti Saraybosna kent gelişimi	40
4. BULGULAR VE TARTIŞMA	42
4.1. Yollar	45
4.2. Kenarlar/Sınırlar	48
4.3. Bölgeler.....	49
4.3.1. Dönem temelinde bölgeler	50
4.3.2 İşlev temelinde bölgeler	62
4.4. Düğüm/Odak Noktaları.....	63
4.5. İşaret Öğeleri.....	64
4.5.1. Dönem temelinde işaret öğeleri	65
4.5.2. İşlev temelinde işaret öğeleri	70
4.6. Kent Bileşenlerinin Bütüncül İfadesi.....	71
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	72
KAYNAKLAR DİZİNİ.....	73

EKLER	75
Ek.1. Dönem Temelinde Yollar Haritası	75
Ek.2. Dönem Temelinde Bölgeler Haritası.....	75
Ek.3. İşlev Temelinde Bölgeler Haritası.....	75
Ek.4. Dönem Temelinde İşaret Öğeleri Haritası.....	75
Ek.5. İşlev Temelinde İşaret Öğeleri Haritası.....	75
Ek.6. Kenarlar/Sınırlar/Odak Noktaları Haritası	75

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>Şekil</u>	<u>Sayfa</u>
3.1 Bursa Uzun Çarşı (TDV İslam Ansiklopedisi) – Başçarşı (Adžamija'dan).....	10
3.2 Bursa Okçular Çarşısı (solda) - Saraybosna Başçarşı (sağda).....	10
3.3 İstanbul Haseki Sultan Medresesi Plan Şeması.....	11
3.4 Saraybosna'da Sebil (www.wikimapia.org, 2015)	12
3.5 Saat Kulesi Günümüz (https://blog.prontotour.com, 2019)	13
3.6 Saraybosna Latin Köprüsü (www.zambak.ba).....	14
3.7 Yugoslavya Devleti İsimleri.....	23
3.8 Vjezma Tablosu (Kerkezi, 2018).....	26
3.9 Modernist Dergi Kapakları (Kerkezi, 2018).....	27
3.10 Sutjeska Film Afişi.....	27
3.11 Milan Zlokovic't Evi (Blagojević, 2003)	28
3.12 Sırp Hırvat Sloven Pavyonu (Blagojević, 2003)	29
3.13 Yugoslavya Krallığı Pavyonu (Kerkezi, 2018)	29
3.14 Yugoslavya Pavilyonu.....	30
3.15 Unima (http://www.sarajevotimes.com, 2019).....	32
3.16 Saraybosna Tren İstasyonu ve önündeki meydan.....	33
3.17 Saraybosna Tren İstasyonu iç mekan	33
3.18 Sarajevo Savaş Tüneli	35
3.19 Sarajevo Savaş Tüneli ray sistemi	35
3.20 Alija İzzetbegović (https://www.yenisafak.com)	37
3.21 Kral Fadh Cami	41
4.1 Sarajevo Tabyalardan Kente Bakış	44
4.2 1878 Sarajevo Fotoğrafı	44
4.3 Saraybosna Yollar Haritası.....	46
4.4 Saraybosna Parlamento Binası	46
4.5 Osmanlı Dönemi Sokak Dokusu	47
4.6 Avusturya-Macaristan Dönemi Sokak Dokusu	47
4.7 Sosyalist Yugoslavya Dönemi Caddesi.....	48
4.8 Osmanlı - Avusturya Macaristan Geçiş Bölgesi Yerdeki Çizgi	49
4.9 Dönem Temelinde Bölgeler Haritası.....	51

<u>Sekil</u>	<u>Sayfa</u>
4.10 Merdivenli Sokaklar, Saraybosna Örneği.....	51
4.11 Osmanlı Dönemi Sokak Dokusu	52
4.12 Saraybosna Bakırcılar Çarşısı - Bursa Okçular Çarşısı Karşılaştırma	52
4.13 Vijecnica Kütüphanesi.....	53
4.14 Osmanlı - Avusturya Macaristan Geçiş Bölgesi.....	54
4.15 Avusturya Macaristan Sokakları Örneği	55
4.16 Saraybosna Katolik Katedrali	56
4.17 soldan sağa 1. Gazi Hüsrev Bey Cami, 2.Saraybosna Katolik Katedrali, 3. Sırp-Ortodoks Kilisesi, 4.Askhenazi Sinagogu Plan Şemaları.....	57
4.18 Gazi Hüsrev Bey Cami avlu duvarı ve dükkanlar	57
4.19 Sırp-Ortodoks Kilisesi	57
4.20 Askhenazi Sinagogu ve avlu duvarı	58
4.21 Sonsuz ateş ve iki yanındaki sokaklar	58
4.22 Mareşal Tito Caddesi.....	59
4.23 Avusturya-Macaristan ve Çağdaş Yapılar Geçiş Bölgesi	59
4.24 Sosyalist Dönemde İnşa Edilmiş Konut Blokları	60
4.25 Yeni dönem ticari birimler ve sosyalist dönem konut blokları	61
4.26 Bosmal City Center	62
4.27 İşlev Temelinde Bölgeler Haritası.....	63
4.28 Odak Noktası - İşaret Ögesi Haritası.....	64
4.29 Dönem Temelinde İşaret Ögeleri Haritası.....	66
4.30 Başçarşı Sokak Dokusu	67
4.31 Sebil.....	67
4.32 Avusturya Macaristan Dönemi Sokak Dokusu	68
4.33 Saraybosna Katolik Katedrali	69
4.34 Yahudi Sinagogu	69
4.35 Bosmal City Center	70
4.36 Sarajevo City Center.....	70
4.37 İşlev Temelinde İşaret Ögeleri Haritası.....	71

1. GİRİŞ VE AMAÇ

İdeoloji ve mimarlığın birbirine hizmet edip etmedikleri, aralarındaki ilişki yıllardır tartışma konusudur. Bu problemin çözümü söz konusu iki olgunun somut ürünleri olan kent ve mekanın algılanıp okunmasıyla anlaşılabilir. Bu olgusal çalışma yapılırken somut örnekler üzerinden değerlendirme yapmak amacıyla Bosna-Hersek'in günümüz başkenti Saraybosna seçilmiştir. Bu tez kapsamında devlet ideolojilerine bağlı; din, kültür, etnik farklılıklar, yönetim biçimi gibi dinamiklerin kentin oluşum ve gelişim sürecine nasıl katkıda bulduklarını araştırmak hedeflenmiştir. Kent, dört farklı devlet, dolayısıyla dört farklı ideoloji bünyesinde varlığını sürdürmüştür. Bu devletler: Osmanlı, Avusturya Macaristan, Yugoslavya ve Bosna-Hersek'tir. Mutlak monarşi, anayasal monarşi, sosyalist federal hükümet yapısı ve demokrasi ülkede etkin olmuş dört yönetim biçimidir. Bununla birlikte ülke bünyesinde Sırlar, Hırvatlar ve Boşnaklar olmak üzere üç etnik gruptan millet yaşamaktadır. Hristiyanlık (Katolik ve Ortodokslar olarak), Yahudilik ve İslamiyet kentte halen etkisini sürdüren inançlardır. Ayrıca kente yeni gelen her devlet önceki yapılaşmayı bütünüyle yıkıp üzerine yapma yolu ile değil çoğunlukla ucuna ekleme yoluyla kent gelişimini sağlamıştır. Hatta günümüzde Saraybosna'da dönemler arasındaki farklılık yerdeki bir çizgi ile ifade edilmiştir. Bütün bunlara ek olarak Saraybosna Trebević Dağları'nın arasındaki bir vadide Miljacka Nehri boyunca konumlanmış bir coğrafyaya sahiptir ve bu coğrafya kentin ideolojik etkiler bağlamında okunmasına olanak sağlamıştır

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışma Saraybosna kentine 1462 yılında Osmanlı Devleti'nin gelmesiyle başlar ve Bosna-Hersek Cumhuriyetinin savaş sonrası düzenlediği Saraybosna Kantonu Gelişim Stratejisi'nin (Sarajevo Canton Development Strategy Until 2015) bitişi(2015) süresini kapsar.

Kente bakarken kullanılan araç Kevin Lynch'in kent imgesi bileşenleri olan yollar, kenarlar/sınırlar, bölgeler, düğüm/odak noktaları ve işaret öğeleridir. Lynch yolları, gözlemcilerin alışkanlıklarına ve olanaklarına bağlı olarak ara sıra kullandıkları alanlar olarak tanımlar. Yollar kapsamında sokaklar, yaya yolları, araç yolları, bu yolların konumlanmasını etkilediği için Miljacka Nehri, demir yolu, tramvay yolu ve yaya geçitleri incelenmiştir. Gözlemciler tarafından doğrusal öğeler olarak algılanan kenarlar ise Saraybosna'da bölgeleri birbirinden ayıran unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgeler haritasında, gözlemcinin psikolojik olarak bu alanların içine girdiğini hissetmesidir. Saraybosna'da bölgeler işlevsel ve dönemsel temelli olarak ayrılmakla birlikte geçiş bölgeleri de haritada gösterilmiştir. Düğüm/odak noktaları bir noktadan diğerine giderken kullanılan yoğun noktalar olarak tanımlanmaktadır. İşaret öğeleri ise noktasal referans kaynaklarını oluşturur. Saraybosna'da bu bir yapı veya bir bölge olabileceği gibi yapı önü meydan da olabilmektedir.

Öğelerden bölgeler ve işaret öğeleri haritaları işlevsel ve dönemsel temelli olarak ayrı ayrı oluşturulmuştur. Yollar haritasında dönemsel vurgu yapılmış, işaret öğeleri ve odak noktası aynı harita üzerinde gösterilmiştir.

Yapılar tipolojik olarak beş başlık altında gruplandırılmıştır: dini, ticari, kamusal/sosyal, eğitim yapıları ve konutlar. Tezde her bir yapı grubunun kentle kurduğu ilişki incelenmiştir. Her kentte olduğu gibi Saraybosna'da da çalışma kapsamına alınmayan yapı türleri mevcuttur. Belirlenen türler, çalışmanın amacı göz önünde bulundurulduğunda, yeterli veri sağladığından diğer yapı türleri araştırma dahiline alınmamıştır. Kent ile ilişkisi incelenen yapılar seçilirken karakterini yoğun biçimde barındıran ve kentle kurduğu ilişki bakımından önemli bilgiler verebilecek yapılar seçilmiştir.

Çalışmaya başlarken önce literatür taraması yapılmıştır. Bu tarama sırasında bazı kaynakların bilgiyi yanlış biçimde aktardıkları keşfedilmiştir. Bu tezin amaçlarından biri de olguyu objektif bir biçimde ele almak ve mevcut durumu anlatıp çıkarımda bulunmaktır. Saraybosna ile ilgili tez, makale, bildiri ve kitaplar araştırılmıştır. Kent ile ilgili veriler toplandıktan sonra çözümlenmiş ve veriler ideoloji ve ona bağlı dinamikler bağlamında yorumlanmıştır. Saraybosna'ya inceleme gezisinde bulunulmuş, gerekli analizler yerinde yapılmış ve görsel ve fotografik veri sağlanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde tarihsel süreç içerisinde devletlerin ideolojisi yönetim biçimi ve şehircilik anlayışı ve mevzu bahis devlet döneminde Saraybosna kenti gelişimi açıklanmıştır. Kent hakkında kitabi bilgiyi edindikten sonra çalışmanın ikinci bölümünde ise önceden belirlenen kent okuması -Kevin Lynch'in kent bileşenleri yardımıyla- Saraybosna kenti okunmuştur. Bu kent okumasında yollar, odak noktaları, kenarlar/sınırlar, bölgeler ve işaret öğeleri Saraybosna için ayrı ayrı belirlenmiş, haritalar çıkarılmış ve bu haritalar yorumlanmıştır.

Çalışmaya başlarken önce literatür taraması yapılmıştır. Saraybosna ile ilgili tez, makale, bildiri ve kitaplar araştırılmıştır. Kent ile ilgili veriler toplandıktan sonra çözümlenmiş ve veriler ideoloji ve ona bağlı dinamikler bağlamında yorumlanmıştır. Saraybosna'ya inceleme gezisinde bulunulmuş, gerekli analizler yerinde yapılmış ve görsel ve fotografik veri sağlanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde tarihsel süreç içerisinde devletlerin ideolojisi yönetim biçimi ve şehircilik anlayışı ve mevzu bahis devlet döneminde Saraybosna kenti gelişimi açıklanmıştır. Çalışma bu bağlamda tarih aralığı olarak Saraybosna kentine 1462 yılında Osmanlı Devleti'nin gelmesiyle başlayan ve Bosna-Hersek Cumhuriyetinin savaş sonrası düzenlediği Saraybosna Kantonu Gelişim Stratejisi'nin (Sarajevo Canton Development Strategy Until 2015) bitişiyile sona eren bir dönemi (2015) benimsemiştir.

Kent hakkında kitabi bilgiyi edindikten sonra çalışmanın ikinci bölümünde ise önceden belirlenen kent okuması Saraybosna kenti okunmuştur. Bu kent okumasında yollar, odak noktaları, kenarlar/sınırlar, bölgeler ve işaret öğeleri Saraybosna için ayrı ayrı belirlenmiş, haritalar çıkarılmış ve bu haritalar yorumlanmıştır.

Lynch yolları, gözlemcilerin alışkanlıklarına ve olanaklarına bağlı olarak ara sıra kullandıkları alanlar olarak tanımlar. Yollar kapsamında sokaklar, yaya yolları, araç yolları, bu yolların konumlanmasını etkilediği için Miljacka Nehri, demir yolu, tramvay yolu ve yaya geçitleri incelenmiştir. Gözlemciler tarafından doğrusal ögeler olarak algılanan kenarlar ise Saraybosna'da bölgeleri birbirinden ayıran unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgeler haritasında, gözlemcinin psikolojik olarak bu alanların içine girdiğini hissetmesidir. Saraybosna'da bölgeler işlevsel ve dönemsel temelli olarak ayrılmakla birlikte geçiş bölgeleri de haritada gösterilmiştir. Düğüm/odak noktaları bir noktadan diğerine giderken kullanılan yoğun noktalar olarak tanımlanmaktadır. İşaret ögeleri ise noktasal referans kaynaklarını oluşturur. Saraybosna'da bu bir yapı veya bir bölge olabileceği gibi yapı çevresinde boş bırakılmış alanlar da olabilmektedir.

Öğelerden bölgeler ve işaret ögeleri haritaları işlevsel ve dönemsel temelli olarak ayrı ayrı oluşturulmuştur. Yollar haritasında dönemsel vurgu yapılmış, işaret ögeleri ve odak noktası aynı harita üzerinde gösterilmiştir.

Yapılar tipolojik olarak beş başlık altında gruplandırılmıştır: dini, ticari, kamusal/sosyal, eğitim yapıları ve konutlar. Tezde her bir yapı grubunun kentle kurduğu ilişki incelenmiştir. Her kentte olduğu gibi Saraybosna'da da çalışma kapsamına alınmayan yapı türleri mevcuttur. Belirlenen türler, çalışmanın amacı göz önünde bulundurulduğunda, yeterli veri sağladığından diğer yapı türleri araştırma dahiline alınmamıştır. Kent ile ilişkisi incelenen yapılar seçilirken karakterini yoğun biçimde barındıran ve kentle kurduğu ilişki bakımından önemli bilgiler verebilecek yapılar seçilmiştir.

3. TEORİK BİLGİ

İdeolojik değişimlerin kent ve mimarlık üzerindeki etkilerini incelemeyden önce ideoloji ve politikanın kavramsal boyutuna değinmek tezin sınırlarını belirlemeye katkı sağlayacaktır. Klasik yaklaşım ile ideoloji tanımı özellikle siyasal bilim alanında yapıldığında, kitle toplumunun ortaya çıkmasıyla beliren inançlardır. Bu inanç ve tutumları bir bireye indirgemek ve kişiselleştirmek yanlıştır. İdeoloji kendisini haklı görmek isteyen egemen oluşuma yardım eder dolayısıyla ideoloji toplumda egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eder. Gramsci ideolojisiyle ilgili gerçeğe (yani mevcuta) karşı gösterilen bir tepki olduğunu ve bu durumun yaygın bir alışkanlık haline geldiğini belirtmiştir. (Kazancı, 2012)

Prof. Dr. Metin Kazancı'ya göre (2012) ; her siyasal sistemin kendi ideolojisi vardır. Siyasal platformda bu siyasal sistemlerle birlikte ideolojileri de birbirleriyle didişir ve yarışır. İdeolojiden başka hiçbirşey ideolojiyi değiştiremez ve hiçbir şey bir ideoloji ile mücadele edemez.

İdeoloji toplumun yaşam pratiği olması sebebiyle herşeyi ve herkesi kavramaktadır. Genel olarak nesnel olmayan bir düşünce ürünü olarak tanımlansa da, ideolojinin vücut bulduğu araçlar somuttur. Manevi bir varoluş biçimi değil maddidir ve maddi yapılar tarafından belirlenir. İdeoloji bir ortam veya aurdur. Louis Althusser'e göre ideoloji her yerdedir ve bir ortamı ifade eder. Bu ortamı topluma en iyi hissettiren araçlardan biri de kent; yani yapılar ve yapıların artalanlarıdır.

Neşe Gurallar'ın Çok Yönlü Bir İlişki: Mimarlık ve Politika (2011) makalesinde bahsettiği gibi '...mimarlık; iktidara hizmet eden, onu yücelten, meşrulaştıran ve doğallaştıran bir araç olarak tarif edilir.' Bu tanıma bakılacak olursa mimarlık iktidara hizmet eden bir oluşum olarak karşımıza çıkıyor. Kapitalist düzende ideoloji, bireyi sisteme entegre etmeye yardımcı olmaktadır. Saraybosna kentinde gördüğümüz gibi zaman içinde iktidara gelen farklı ideolojilere sahip devletler kendi ideolojilerini halka kabul ettirmek için mimarlığı kullanmışlardır.

Louis Althusser'e göre toplumsal pratik ideoloji ile iç içedir. (Kazancı, 2012) Bu bağlamda, Osmanlı Devleti dini kurallar ile yönetilen bir devlettir. Bu durum halkın toplumsal yaşamına da yansımış Osmanlı kentlerini bu şekilde şekillendirmiştir. Mahremiyet önemli olduğu için kentler ticari ve konut bölgeleri olarak ikiye ayrılmıştır. Ticari kısımda genellikle erkekler aktif olurken mahalle kısmı gündüzleri hanımlara ayrılmış olarak iş görür. Bu durum Avusturya-Macaristan yönetiminde başkadır. Çünkü hâkim devletin ideolojisi ve o dönemde gittikçe önem arz eden Sanayi Devrimi yaşam şeklini bir anda değiştirmiştir. Bunun sonucunda konut ve ticaret birimlerini beraber barındıran bir yapı tipi ortaya çıkmıştır. Her rejimin kendine göre bir ideolojisi vardır. Saraybosna'da hüküm süren dört ayrı rejime sahip devletlerin de ideolojileri farklıdır. Dolayısıyla kentteki izdüşümleri birbirinden farklıdır.

3.1. Osmanlı Devleti Dönemi

Saraybosna kenti kurulmadan önce Osmanlı Devleti zamanında Bosna ve Hersek olan iki ayrı bölgeyi işgal etmiştir. Kentin ilk kurulması bu vesileyle olmuş zaman içinde Saraybosna Osmanlı Devleti ve kurulacak diğer devletlerin başkentliğini yapmıştır. Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin Saraybosna'ya girişinden itibaren tarihsel süreç, devletin ideolojisi, yönetim biçimi ve bu ideolojinin Osmanlı'nın kendi kentlerindeki şehircilik anlayışına değinilmiştir.

3.1.1. Tarihsel süreç (1462 – 1878)

Osmanlı Devleti 15. Yüzyılın ortalarında -1463'te- Saraybosna'ya gelmiştir ve kentin kurulmasındaki ilk adımları atmıştır. Yönetim bakımından Saraybosna, Osmanlı idaresinde, oldukça serbest yaşamıştır. Nüfusun büyük bir kısmı Müslüman olmuş mezhep çatışmaları da son bulmuştur. Bu çatışmaların merkezindeki Bogomil soyluları İslamiyeti kabul etmiştir. Böylece Bosna'da Sırpça-Hırvatça konuşan Müslüman bir grup ortaya çıkmıştır. Bu grup daha sonra Boşnaklar olarak adlandırılacaktır. Bosna'nın merkezi önce Saraybosna sonra Banyaluka ardından da Travnik olmuştur. Osmanlı Devleti'nin II. Viyana yenilgisinden sonra 1718 yılında ülke egemenliği Avusturya'ya geçmiştir. Ancak 1739 Belgrad Antlaşmasıyla tekrar Osmanlı idaresine geçmiştir. 1859 yılında Sırbistan ve Karadağ tarafından Osmanlı'ya

savaş ilan edilmiştir. Bölge huzursuzluk merkezi haline gelmiştir. (Tükenmez, 2014) Avusturya, bölge üzerinde çıkarı olduğundan, bu iç karışıklığı desteklemektedir. Bosna – Hersek 1918 yılına kadar resmiyette Osmanlı egemenliğinde kalmış olsa da aslında 1878 yılında Avusturya – Macaristan ülke hâkimiyetini ele geçirmiştir. (Gül ve Dee, 2014)

3.1.2. Osmanlı Devleti ideolojisi

Osmanlı Devleti Türk-İslam ideolojisini benimseyen bir devlettir. Din (İslamiyet) yönetim biçimi olarak çok belirleyicidir. Çünkü devlet şeriat kurallarına göre yönetilmektedir. Şeriat İslam dininin kutsal kitabının ayetlerine, peygamberinin hadislerine (sözlerine) ve bunlardan çıkarılmış yorumlara dayanan toplumsal hayatı düzenleyici kurallar bütünüdür. Osmanlı Devleti'nin yönetiminde neredeyse her alanında dinin ve dini kuralların etkili olduğunu söylemek mümkündür. (Tükenmez, 2014)

3.1.3. Osmanlı Devleti yönetim biçimi

Osmanlı Devleti; tüm siyasal otoritenin (yasama, yürütme ve yargının) bir kişinin üzerinde toplandığı yönetim biçimi olan mutlak monarşi ile yönetilmektedir. Egemen gücün bir yaratıcı tarafından seçildiği düşünüldüğü için teokratik monarşi de denilebilir. Dolayısıyla din üzerinden ilerleyip gelişen bir durum söz konusudur. Yasama, yürütme ve yargı güçlerini elinde bulunduran padişah şeri hukuk kurallarını (şeriat) hem devlet adına hem de şahsi anlamda uygulamak ile yükümlüdür. (Kuban, 2007)

Padişahın başyardımcısı veziriazamdır. Veziriazamlar devşirme çocuklardan seçilebileceği gibi Bosna'dan devşirilen kişiler de bu konuma yükselebilmıştır. Padişahın din konusundaki danışmanı ve şeriat hükümlerinin uygulanmasını kontrol eden makamın başındaki kişi şeyhülislamdır. Fakat şeyhülislam padişah tarafından atanıp görevden alındığı için bu makamın işlerliği tartışılır. Başkanlığını padişah ya da veziriazamın yaptığı divanı hünayun isimli padişahın danışma meclisi niteliğinde topluluk da divanı hünayun olarak isimlendirilmektedir. (Tükenmez, 2014)

Tükenmez'e göre (2014), Osmanlı toplumunun mülkiyet ilişkileri bir tür toprak rejimine bağlıdır. Kamusal (miri) toprak rejimi veya timar rejimi denilen bu sisteme göre merkezi otorite üretim güçlerini denetim altına almış ve bunu askeri/ordusal bir sisteme bağlamıştır. Dolayısıyla toprak bireysel değil devletin malıdır. Birey ancak bu topraktan tasarruf eder. Timar sisteminin kurulmasıyla Bosna'da yerli halkın beylerinin gücü kırılmıştır. Köylü üzerindeki baskılar azalmış, hayvancılık ve koyun besiciliği yapılmaya başlanmıştır.

Saraybosna bölgesi 1578 yılına kadar nahiye olarak Saraybosna kadılığına bağlıdır. Bu sistemde kadı yargı yetkisinin tümüne sahiptir. Fakat 1578 yılında mollalık sistemi gelmiştir.

3.1.4. Osmanlı Devleti şehircilik anlayışı

Türk-İslam ideolojisiyle yönetilen Osmanlı Devleti'nin şehir kurma sistemi de bu mantığa dayanır. Kendi topraklarındaki şehirleşme İslamiyet odaklı olduğu gibi fethedilen topraklardaki şehirleşme de bu odakla yürütülmektedir. Balkan topraklarında fethedilen Saraybosna Osmanlı'nın İslami kültürünü temsil edecektir. Osmanlı'nın yönetim felsefesinde kentleşme, çok uluslu ve çok dinli şehirlere uygun bir plan uygulamaktır. Kent planında sadece Müslümanlara yönelik yapılar değil, Katolik, Ortodoks ve Yahudilere yönelik ibadet yerleri düşünülmüştür. (Gül ve Dee, 2014)

1462 yılında Bosna, ondan 20 yıl sonra Hersek Osmanlı Devleti egemenliğine girmiştir. Osmanlı Devleti, fetih politikası gereği, fethettiği yerlerdeki halkın dini inancına karışmamış, herkesin kendi dinine inanmaya devam edebileceğini belirtmiştir. Fakat bu durumun bir diğer yönü ise İslamiyeti seçen bireylerden vergi alınmaması veya daha az vergi alınması durumudur. Dönem ekonomik koşullarına bakıldığında Bosna ve Hersek'in zaten böyle bir vergi ödemeye gücü yoktur. Ekonomik koşullar da göz önüne alındığında Bosna-Hersek halkı Müslüman olmuştur.

İslamiyeti bölgede yaymak hem Osmanlı'nın bölgeye müslüman aileler getirip yerleştirmesiyle olmuş hem de şehircilik hep İslamiyet çerçevesinde gelişmiştir. 'İslam

kültürünün en belirgin izleri mimarlık ve şehir planlamasında kendini göstermiştir.’ (Handzic, 1940)

Osmanlı şehircilik anlayışı sosyal ve mahrem alanların ayrılması adımı ile başlar. Kamusal/sosyal/ticari alanlar kent merkezinde çekirdeği oluştururken, konut bölgesi yani mahalleler kısmı onların çevresinde şekillenmiştir. (Kuban, 2007) Osmanlı kent geleneğinde; bir kent kurulurken önce ibadet mekânları olan camiler, bir tür bedeni temizlik olan abdest almak için şadırvanlar yapılır. Bunlara bağlı ya da bağımsız hamamlar inşa edilir. Dini veya ilmi öğretim veren medreseler yapılır. Ticari hayatın gerekleri olan çarşı, han, arastalar inşa edilir. Ulaşım için köprüler yapılır. Bunların çevresinde Osmanlı'nın mahalle kültürü temel alınarak birbirine yakın konutlar inşa edilir. Osmanlı'da sokaklar evlerden arta kalan alanlarda kendi kendine şekillenirdi. Konutlar avlulu konut tipolojisi içinde avlu duvarları yüksek olarak yapılırdı. Şehrin Müslüman ve Hristiyan sakinleri ayrı ayrı mahallelerde oturmaktaydılar.

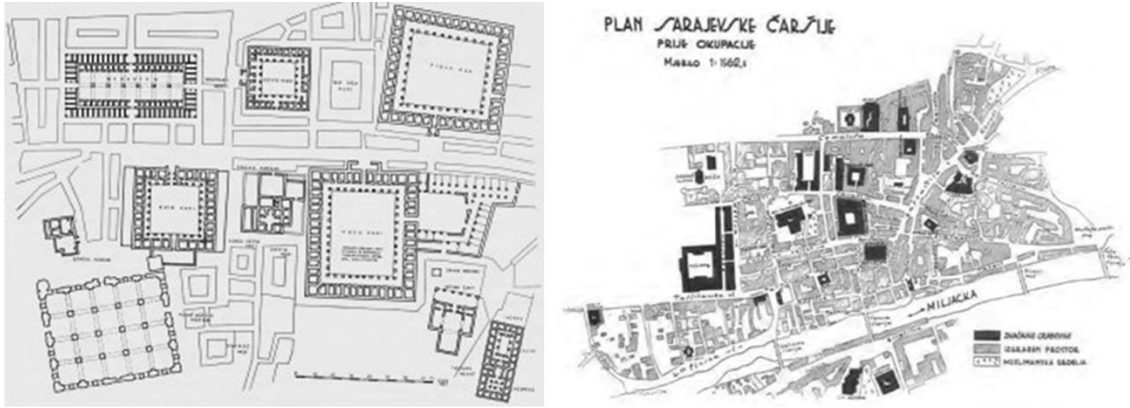
3.1.5. Osmanlı Devleti döneminde Saraybosna kent gelişimi

Osmanlı'nın Saraybosna'ya gelmesiyle birlikte (1462) günümüzde Başçarşı'nın bulunduğu yerde Bosna sancakbeyi İsa Bey Ishakovic bir saray yaptırarak kentin temelini atmıştır. Bu yüzden kentin adı 'saray' ve 'ova' sözcüklerinden gelen 'Sarayovası - Sarajevo' olmuştur. (Becirovic, 2011) Çarşı bölgesi kentin merkezinde yer alırken konutlar da onun çevresinde konumlandırılmıştır.

Saraybosna konut bölgesi de Osmanlı kentleri ile benzerlikler barındırmaktadır. Konutlar çarşı alanının çevresinde konumlanmıştır. Müslüman ve müslüman olmayan kesimler ayrı mahallelerde yaşamaktadır. Ayrıca bazı meslek grupları da kendi mesleklerinin adıyla isimlendirilen mahallelerde oturmuşlardır. (İnalçık, H., Göyünç, N., Lowry, H., 1984)

Saraybosna'da ticari yapılar olarak sınıflandırılan çarşı gelişimi tipik Osmanlı kenti çarşıları ile benzerlik göstermektedir. Başçarşı Osmanlı Döneminde Saraybosna'nın ticari merkezini oluşturan bölge olmuştur. Çarşı kent dokusu, birbirine bitişik dükkânlardan ve dükkânları çevreleyen küçük dar sokaklardan oluşmaktadır. Farklı etnik ve dini grupların

etkinlik gösterebildiği bu dükkânlarda ürünlerin hem üretilip hem satıldığı yerler mevcuttur. Dükkânlar daima caddeye açılmaktadır. Çarşının ana cephesindeki pencere önleri ahşap tente ile örtülmüştür. Dış mekândaki bu kısımda esnaf sohbet etmiş veya zanaatını icra etmiştir. Dükkânlardaki subasman taş malzemeden yapılmıştır. Bursa’da inşa edilen Uzun Çarşı da bu büyük hanların bir arada toplanmıştır. (Şekil 3.1) Dükkânlar birbirine olabildiğince yakındır ve dar sokaklardan bu dükkânlara ulaşılmaktadır. Tipik Osmanlı çarşısı özellikleri gösteren Bursa Okçular Çarşısı dar sokaklarıyla dükkânlar üzeri ahşap tenteleriyle öne çıkmaktadır. Yani Başçarşı kent dokusunun biçimlenişi Anadolu’daki çarşılarınkine oldukça yakındır. (Şekil 3.2)

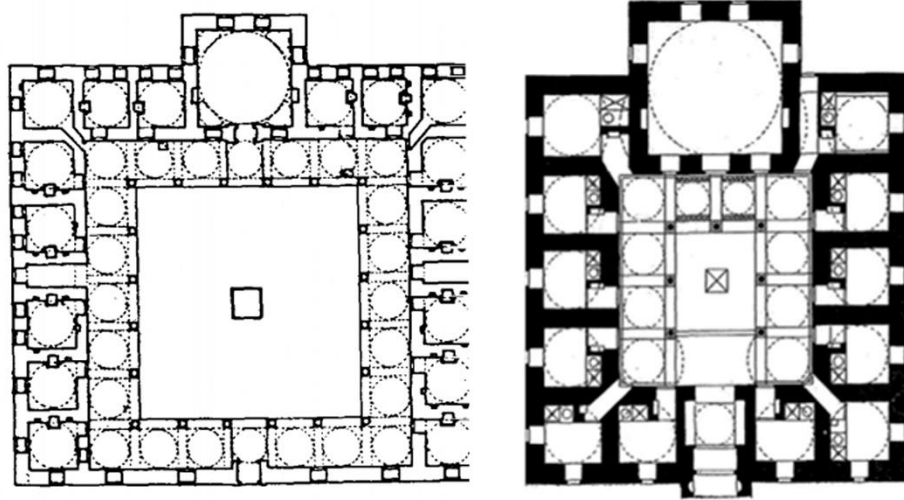
Şekil 3.1 Bursa Uzun Çarşı (TDV İslam Ansiklopedisi) – Başçarşı (Adžamija’dan)

Şekil 3.2 Bursa Okçular Çarşısı (solda) - Saraybosna Başçarşı (sağda)

Saraybosna’daki Osmanlı Dönemi medreseleri de Türk-İslam ideolojisini yansıtmaktadır. Öncelikle Anadolu’da uygulanan vakıf sistemi içinde bir yapı grubu olan

medreseler Saraybosna’da da vakif yapıları içinde yer almıştır. Osmanlı Devleti devlet politikası gereği medreselerde İslami ilimler öğretilmektedir. Şekil 3.3’de İstanbul’da 1538 yılında inşa edilmiş Haseki Sultan Medresesi ve Saraybosna’da 1537 yılında inşa edilen Gazi Hüsrev Bey Medresesi plan şemaları gösterilmiştir. Yapılar, dikdörtgen planlı, açık avlulu, revaklı olarak tasarlanmıştır. İkisi de tipik Osmanlı medrese özelliklerini gösterir niteliktedir.

Şekil 3.3 İstanbul Haseki Sultan Medresesi Plan Şeması (solda)(TDV İslam Ansiklopedisi) - Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Medresesi Plan Şeması (sağda) (Adžamija’dan)

1754 yılında (Anonim, 2015) Mehmet Paşa tarafından inşa ettirilen Sebil su içmek maksatlı yapılmıştır. İnşa edildiği dönemde Saraybosna’nın ticari merkezi –kalbi- sebilin yapıldığı bölge idi ve dar sokaklardan meydana gelen Osmanlı çarşı kültüründe nadir bulunan meydan bölgesinde yapılmıştır. Beş basamak ile yükseltilmiş, ahşap işçilikler kullanılmış üzeri kubbe ile örtülmüş yapı Osmanlı şadırvanlarına benzer biçimde tasarlanmıştır. (Şekil 3.4)

Şekil 3.4 Saraybosna'da Sebil (www.wikimapia.org, 2015)

Saat Kulesi Başçarşı Cami'nin kuzeybatısında yer alır. (Şekil 3.5) Yapı 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başları arasında inşa edilmiş günümüzde hala varlığını korumaktadır. 1697 ve 1831 yıllarında iki defa hasar görmüş 1834 yılında tamir edilmiştir. 1870'lerin ortalarında kulenin üst kısmı yenilenmiş ve İngiliz yapımı bir saat getirtilmiştir. Kare prizma gövdeli kulenin köşe noktaları pahlanmıştır. Malzemesi tuğla olan kulenin gövdesi üzerinde beş sıra beyaz ince taşlardan imal edilmiş bilezik mevcuttur. Kulenin en üst bölümünde dört cepheye de açılan ikişer pencere bulunur. Her cephede yuvarlak kadranlı bir saat yer alır. Kulenin üzerinde piramidal bir örtü mevcuttur. (Acun, 1993)

Şekil 3.5 Saat Kulesi Günümüz (<https://blog.prontotour.com>, 2019)

3.2. Avusturya Macaristan İmparatorluğu Dönemi

Osmanlı Devleti'nin son ve güçsüz zamanlarından sonra ülkeye hâkim olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yönetimi ele geçirmesi, Habsburg Hükümetinin yönetim biçimi ve Saraybosna'nın Maliye Bakanlığı yönetimine verilmesi, Hükümetin ideolojisi ve din ve eğitim alanında yaptığı Katolik Reformu'na değinilmiştir. İkili monarşi hükümetinin şehircilik anlayışı ve Osmanlı döneminden farklı olarak o dönemde Avrupa'daki mimari akımlar ve Avrupa'daki mimarlık okullarında eğitim görmüş mimarlara yer verilmiştir.

3.2.1. Tarihsel Süreç (1878 – 1918)

1859 yılında Sırbistan ve Karadağ Osmanlı'ya karşı ayaklandı ve savaş ilan etmiştir. Avusturya – Macaristan İmparatorluğu bu ayaklanmaları desteklemektedir. Avrupa'da bu olaylar cereyan ederken Anadolu'da II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Bu gelişmenin ardından zaten güç kaybeden Osmanlı Devleti Balkanlarda daha fazla direnememiş ve 5 Ekim 1908

yılında Avusturya – Macaristan İmparatorluğu Bosna – Hersek'i ele geçirmiştir. (Tükenmez, 2014)

Ülkedeki kargaşa devam ederken 28 Haziran 1914 tarihinde Birinci Dünya Savaşını başlatan olay cereyan etmiştir. Saraybosna'da Latin Köprüsü (Şekil 3.6) üzerinde Avusturya-Macaristan veliahdı suikaste uğramıştır. Saraybosna'da gelişen bu olayla birlikte dünya savaşının başladığı yer de kent hafızasında önemli bir yere sahiptir.

Şekil 3.6 Saraybosna Latin Köprüsü (www.zambak.ba)

3.2.2. Avusturya – Macaristan İmparatorluğu ideolojisi

Katolik dininin birliğini korumak, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu' nun en temel amaçları arasındadır. Birçok farklı etnik kökenli ve farklı dini inançlara sahip vatandaşları barındıran Saraybosna'daki temel politikasına gelindiğinde, sosyal yaşamdaki dengeyi sağlamak en önemli amaçtır. Çünkü İmparatorluk bir anda büyümüş ve hakimiyeti altındaki ulusların çevre ülkeler tarafından kışkırtılmasından çekinmektedir. Yönetim bu nedenle Ortodokslar için patrikhaneye anlaşmaya varmış ve din adamlarının atama yetkisini almıştır.

Müslümanlar için de benzer bir politika uygulanarak İstanbul'da yaşayan şeyhülislamı aradan çıkararak şeriat kurallarını uygulayacak reis başkanlığında bir meclis kurarak dini anlamda dış ülkelerle irtibatı kesme politikası uygulanmıştır. (Demirok, 2001)

Demirok'a göre (2001), 1882-1903 yılları arasında görev yapan ve Bosna-Hersek yönetimi verilen Avusturya-Macaristan ikili monarşisinin Maliye Bakanı Benjamin Kallay, Daily Chronicle isimli İngiliz gazetesine verdiği röportajda benimsenen politikayı açıkça dile getirmiştir. Kallay şöyle demiştir:

'Büyük bir batılı imparatorluk olan Avusturya, doğulu insanlara medeniyet taşımak misyonunu yüklenmiştir. İdarecilik bizim tek politikamızdır. Halkı memnun etmek için adaleti sağlamak, tarımı geliştirmek, iletişimi ucuz ve kolay hale getirmek ve eğitimi yaymak benim ideal idarecilik anlayışımdır ve uyguladığım politika da budur.'

Osmanlı Devleti çok uluslu ve çok dinli ülke politikası gereği Bosna'da yaşayan halkı kast ederek Bosnalılar (Boşnaklar) demiştir, fakat Sırp-Hırvat dilinde kendini Bosnalılar olarak isimlendiren topluluk sadece müslümanlardır.(Demirok, 2001) Fakat Benjamin Kallay bu durumu değiştirmeyi, Katolik ve Ortodoks halkı Sırbistan ve Hırvatistan'da oluşan milliyetçilik fikirlerinden uzak tutmayı ve bütün ülkeye Bosna milliyetçiliğini benimsetmeyi, amaçlamıştır. Ancak başaramamış ve Bosna-Hersek'teki Avusturya-Macaristan egemenliği bu yüzden son bulmuştur.

3.2.3. Avusturya – Macaristan İmparatorluğu yönetim biçimi

Avusturya ve Macaristan 16. Yüzyıldan beri Doğu ve Orta Avrupa'da feodal düzenli iki ayrı devletin bazı konularda bir davranmasıyla oluşan bir monarşi türü olan ikili monarşi ile yönetilmektedir. Bu iki devletin savunma, maliye ve dış işleri bakanlıkları ortak olarak kurulmuş olmasına rağmen ortak bir parlamento yoktur. İki devletten seçilen altmışar üye katılımıyla vergilerin durumu, savunma ve devlet işleri yıllık düzenlenen toplantılarda kararlaştırılmaktadır. Böylece ikili monarşi tanımı ortaya çıkmıştır. (Demirok, 2001)

Monarşi için sosyal yaşamı dengede tutmak ve ekonomiyi geliştirmek en önemli amaçlardan biridir. Sınıfsal tabakalaşma feodal düzenin temelidir. Avusturya-Macaristan'ın fetih politikası gereği fethettiği topraklardaki soylu sınıf ile işbirliği yapmaktadır ve idari işlerde onlara da söz hakkı verilmektedir. Aynı zamanda soylu sınıfa vergi muafiyeti getirmesiyle bu sınıf daha da zenginleşmektedir.

Bosna-Hersek' in yönetimi Maliye Bakanlığı sorumluluğuna verilmiştir. Dolayısıyla Bosna-Hersek için imparatorluk bütçesinden harcama yapılmamıştır. Ülkenin ekonomik gelişimi kendi gelir kaynaklarından sağlanmıştır. İkili Monarşi hem hakimiyeti altındaki sayısı ilk defa bu kadar artan Müslüman nüfusun tepkisinden çekinmiş hem de sosyal hayatı dengede tutma idealinden dolayı; Osmanlı dönemine ait dini kurumların etkinliğini devam ettirmesine izin vermiştir. 1878 yılında ikili monarşi hükümet görevlilerine din işlerine karışmama ve dini tören ve ibadetlere saygılı olma emrini vermiştir. (Demirok, 2001)

Yeni hükümet genellikle Osmanlı'dan kalan kamusal düzeni korumaya çalışmıştır. Bunun bir örneği Saraybosna' daki Osmanlı döneminden kalan vakıfların durumudur. Vakıflar önemli bir kentsel gelişme kaynağı olduğu için bu yapıyı ortadan kaldırılmamış, hatta denetlemek için 1884'te Vakıf İdare Komisyonu kurulmuştur. Vakıflar bünyesinde yapılan yeni yapılar, mal durumu ve idare sistemi bu komisyon tarafından yürütülmüştür. Yeni hükümetin Osmanlı'dan kalan düzeni koruma düşüncesini destekleyen bir diğer örnek ise Osmanlı döneminde yapılmış Yol Yapım ve İnşaat Kanunu'nda ilk etapta düzenleme yapmasıdır. Fakat bu kanun dönemin inşaat işlerini denetleyip düzenlemeye yetmeyince değiştirme kararı alınmış ve yeni bir kanuna geçilmiştir.

3.2.4. Avusturya – Macaristan İmparatorluğu şehircilik anlayışı

Avusturya Macaristan İmparatorluğu -Bosna-Hersek' i Osmanlı Devleti' nden almış olmasından mütevellit- ülke halkını çevre ülkelerdeki milliyetçi akımlardan olabildiğince uzaklaştırmak istiyordu. Dönemin maliye bakanının da söylediği gibi Bosna halkının tümünü birleştiren 'Bosna Milleti' terimi üzerinden bir ideoloji benimsenmişti. Buna rağmen Saraybosna içindeki Sırp ve Hırvat vatandaşlar bu akımlardan etkileniyorlardı. Zehra Demirok

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Bosna-Hersek'te Oryantalist Mimarlık isimli tezinde müslümanların durumunu şöyle özetlemiştir: 'Müslümanları etkileyecek bir çevre yoktu. Fakat müslümanlar ise, kendi dini ve etnik kimliklerini diğer cemiyetler gibi politik sosyal ve kültürel açıdan tanımlamak istiyordu... Bosna Hersek'te oryantalist üslupta bu kadar çok örneğin verilmesinin esas olarak bu sebepten dolayı idi.' Fakat mimaride Osmanlı Devleti'nin kullandığı İslami detaylara devam etmek Avusturya-Macaristan ideolojisine bir o kadar terstir. Bunun sonucunda hem sayıca fazla olan müslüman nüfusa hitap etmek hem de eski devletin izlerini devam ettirmemek adına Endülüs-Magrip ve Kahire gibi İslam mimarlığı üslupları kullanılmıştır.

Osmanlı dönemindeki mahalle bölgesinin aksine Avusturya-Macaristan şehircilik anlayışında diğer Avrupa şehirleri gibi iş ve konut bölgeleri arasında net bir ayırım yapılmamıştır. Yapılar, hem ticari hem konut işlevini beraber barındırmaktadır. Bu durum Osmanlı kentinden farklı olarak gündüz işleyen ticari bölgeler gece ölmemektedir. Tüm kent yaşayan bir mekanizma halini almıştır. Ayrıca eskiden mütevazi ve genellikle iki katlı binalar yapılırken kent merkezinde bina ölçeği birdenbire artmış, daha anıtsal veya masif binalar yapılmaya başlanmıştır.

Saraybosna'daki kentsel değişimin bir diğer sebebi ise yeni bir hakimiyet/ideoloji/din/politika ile gelen yeni yapı türleridir. Bu yeni yapı türlerinden bazıları apartmanlar, ticareti konutla birleştiren iş hanları ve otel yapılarıdır.

3.2.5. Avrupa'da mimari akımlar

19. yüzyılın sonlarında ve 20. Yüzyılın başlarında batıda bazı akademiler açılmıştır. Bu akademilerden mezun mimarların da etkisiyle yeni kurallar ile yeni kentsel değişimler amaçlanmaktadır. Tarihselci akım tüm Avrupa'yı etkisi altına almıştır. Mimarlıkta batılılaşmada çoğunlukla Neorönesans, Neogotik, Neoromanesk ve Neobarok üslupları tercih edilmektedir. Resmi binalarda Neorönesans, dini yapılarda Neoromanesk ve Neogotik üslupları tercih edilirken, bitşik nizam konutlar ve villalar için ise Neobarok üslubu

uygulanmaktadır. (Filipoviç, 1987) Fakat bunların arasında Neorönesans en çok tercih edilen ve uygulanan plan şeması olmuştur.

Bosna' da monarşi dönemi başladığında Avrupa endüstri devriminin getirdiği yeniliklerle tanışmaktadır. Kurto' ya göre tüm Orta Avrupa kentleri hemen hemen aynı değişimleri ve gelişmeleri yaşamaktadır. (Demirok, 2001) Endüstri dönemi yapılarında ortak hedef anıtsallıktır. Demirok'un (2001) Kurto'dan aktardığına göre İmparatorlukta uygulanan mimari ya tarihsel yaklaşımla seçilen üsluplar ya da bu üslupların karışımıdır.

Avrupa'da yaşanan bu mimari akımların hemen hemen bütün şehirlerde etkileri aynıdır. Fakat Saraybosna'daki fark, ülkede Müslüman nüfusun fazla olması ve hakim devletin farklılaşmaların oluşmasını destekliyor olmasıdır. (Demirok, 2001) Bu sayede Avrupa etkisiyle inşa edilen yapılarda İslam öğeleri de kullanılmış oryantalizm esintileri de görülmektedir. Avusturya Macaristan döneminde yapılmış Belediye Binası yapısı cephesinde de bu detayları görmek mümkündür.

Habsburg Hükümeti, yerel mimari üslup olarak diğer batılı ülkelerle paralel olarak Endülüs-Magrip ve Kahire mimarisini oryantalist üslup olarak seçmiş ve ona ilişkin detaylar kullanmıştır. (Demirok, 2001) Bu detaylar bir İslam ülkesi olan Osmanlı Devleti dönemi mimarisine kıyaslandığında, yapıda kullanılan bezeme miktarı oldukça artmıştır. Öyle ki yapıda ilk göze çarpan nokta Osmanlı gibi strüktür değil, yoğun bezeme olmuştur.

Art Nouveau 1890 – 1910 yılları arasında endüstrileşmenin ve etkilerinin en fazla hissedilen Belçika'da ortaya çıkan bir sanat ve mimarlık akımıdır. Temel amaç eklektik tavırlara karşı çıkarken doğanın organik formlarından yararlanmaktır. Uzakdoğu sanatından etkilenen Art Nouveau akımı bitkisel motifleri kullanmıştır. Akım strüktürel olarak bir yenilik getirmeyip sadece estetik tarz anlamında farklılıklar yaratmıştır. Art Nouveau dönemin akımı olan eklektisizmi zaman içinde zayıflatmayı başarmıştır. Betonarme bu dönemde kullanılmaya başlanmış ve demir yapılara daha fazla önem verilmiştir. Ama buna rağmen Art Nouveau akımı cephede bir bezemeden öteye gidememiştir. Önce konutlarda uygulanmaya başlamış sonrasında diğer yapı türlerine geçmiştir. (Roth, 1999)

Avusturya-Macaristan döneminde Saraybosna’da oluşan mimari üslup; batı etkisiyle oluşan yerellik ve tarihselcilik düşünceleriyle olgunlaşmış ve genel İslam üsluplarından detaylar barındırmıştır. Fakat bu durum yüzeysellikten öteye gidememiştir. Çoğunlukla mimarinin işlevine kadar inememiş, cephelerde uygulanan bir şekilcilik olarak kalmıştır. 19. yüzyılın sonlarında Avrupa’da Art Nouveau akımı başlamış ve tarihselciliğe karşı çıkmak hedeflenmiştir. Bu akımda yerellik önem kazanmış ve Saraybosna’da bunun yansıması olarak oryantlizmden vazgeçilmiş yeni bir üslup yaratma çabasında bulunmuşlardır. (Demirok, 2001)

3.2.6. Avusturya – Macaristan İmparatorluğu döneminde Saraybosna Kent Gelişimi

1877-78 yıllarında cereyan eden Osmanlı – Rus Savaşı ve sonrasında Osmanlı’nın güç kaybetmesinden dolayı, Saraybosna bölgesi resmi olarak Osmanlı Devleti’ne bağlı olsa da Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna bırakılmıştır. Bu gelişim sonrasında geleneksel Osmanlı mimarisi yerini Avusturya-Macaristan’ın tarihselci üsluptaki mimarisine bırakmak zorunda kalmıştır. (Gül ve Dee, 2014)

Avusturya- Macaristan’ın Saraybosna ile ilgili politikası Miljacka Nehri boyunca elektrik sistemi kurmak, tren ve tramvay sistemini kente yaymak, kanalizasyon ve altyapıyı geliştirmektir. Ayrıca yeni hükümet yapılarında anıtsallığı hedeflemiştir. (Gül ve Dee, 2014) Böylece kent morfolojisi birdenbire değişmeye başladığı gözlemlenmiştir.

Murat Gül ve John Dee’nin Donia’dan aktardığına göre (2014); 1940’ların sonunda kente toplu taşıma sistemi, yüksek katlı apartmanlar, eğitim yapıları ve şehrin gelişimi için iki plan hazırlanmıştır. 1948 yılında hazırlanan ilk plan 1960’lı yıllardaki kent gelişmesine rehberlik etmiştir. Diğer plan Saraybosna Kent Konseyi tarafından 1984 yılında yapılacak olan Kış Olimpiyatları için 1965’ te hazırlandı. İki plan da kentin batıya doğru gelişmesini ve yeni bir kent koridoru öngörmektedir. Bu gelişimim kentin şimdiki durumunu da gösterdiği belirtilmiştir. (Gül ve Dee, 2014)

Avusturya - Macaristan döneminde, kent ve yapılarda direk bir üsluptan söz edilememektedir. Dönemin Avrupa’da eğitim görmüş mimarları (Josip Vancaš, Hans Niemczek, Karlo Parzik, Ciril Iveković, Alexander Wittek) Avrupa’ nın benimsediği Neorönesans, Neogotik, Neoromanesk ve Neobarok üsluplarından etkilenmektedirler. Yeni gelen Habsburg Hükümeti zaten mevcut olan müslüman nüfusunun Bosna-Hersek’in işgal edilmesiyle artmasından endişe duymaya başlamıştır. Bu yüzden mimaride devlet politikası müslüman nüfusu dışlamaktan çekinildiği için onlara hizmet etmek şeklinde olmuştur. Fakat bir diğer yandan bölgeye yeni hakim olan Hükümet eski yapı geleneklerini devam ettirmek istememiş bu yüzden başka çözüm yollarına yönelmiştir. Avusturya – Macaristan döneminde gelişen kent dokusuna bakıldığında geniş caddeler tasarlanmış, yapıların önünde geniş boşluklar bırakılmış ve nehre yüzünü dönmüş anıtsal ölçekte binalar tercih edilmiştir. Daha mütevazı boyutta dar sokaklı Osmanlı kentine oranla gelen yeni yapılaşma kent morfolojisini hızlıca değiştirmiştir.

Anayasal monarşi hükümeti ilk olarak Osmanlı döneminden kalma ‘Yol Yapım ve İnşaat Kanunu’nda düzenlemeler yaptıysa da sonrasında 1880 yılında tamamiyle yeni bir sisteme geçilmiştir. Demirok’un Bubin’den edindiği bilgiye dayanarak (2001), yeni kanun inşaat tekniklerini, kullanılacak malzemeyi birebir göstermektedir. Bu kanunla hükümetin amacı, tarihi yapıları korumak, kent merkezlerini yeniden düzenlemek ve kentin planlı bir şekilde gelişmesini sağlamaktır. Bu kanunla Saraybosna tipik bir batılı plan şemasına sahip olma yolunda ilk adımlar atılmıştır. Birbirini dik kesen caddeler tasarlanmıştır. 19. Yüzyılda Saraybosna kent merkezinde çıkan yangınlar dolayısıyla yıkılan yapılar da yeni kent düzenlemesine tabi olmuştur.

Yaşanan kentsel değişim yatay-dikey mimari tarzların farklılığından da kaynaklanmaktadır. Osmanlı kentinin geleneksel dokusu ve yapı boyutları yere yakın, yatayda gelişen bir kenttir ve dini etkenler gereği mahremiyete önem verir. Fakat Avusturya-Macaristan dönemine gelindiğinde batı mimarisinin anıtsal ölçeği gelmiş ve öncesinde oluşan mimariyi ölçek olarak ezmiştir. Avrupalılaşıma hareketinin kentte en çok vurgulandığı yer Ferhadiye Caddesi’dir. (Gül ve Omicevic, 2013)

On yedinci yüzyılın sonunda çıkan kent yangını 304 ev, 434 dükkan, 135 diğer bina ve 36 caddenin yok olmasına sebep olmuştur. (Gül ve Omićević, 2013) Bu durum Avusturya – Macaristan Hükümeti için olumlu bir gelişme olmuştur. Yok olan binaların yerine yeni ve teknolojinin kullanıldığı binalar yapılırken eski caddeler genişletilmiştir. Bu durum Başçarşı’da dükkanların ahşap tentelerini yok etmiştir. Ferhadiye caddesi genişletilmiş ve cadde cephesindeki modern mağazaların cepheleri batı tarzında yapılmıştır. Yani kent ve yapılar aslına uygun yapılmak yerine hakim hükümetin isteği doğrultusunda değiştirilmiştir.

Yeni Hükümet geldiğinde ulaşım alanında da gelişmeler yaşanmıştır. Kente tren istasyonu ve hattı yapılmıştır. Ayrıca altyapı çalışmaları da yapılmıştır. Saraybosna kentine ilk termik santral kurulmuş böylece Saraybosna; Londra, Paris gibi kentlerden bile önce aydınlanmıştır.

Anayasal monarşi hükümeti döneminde atılan ilk adımlardan biri de Saraybosna Belediye Binası projesidir. Yapı hem kentteki Müslüman nüfusa hitap etmeyi amaçlamış hem de yeni bir üslup kullanarak bundan sonra Avusturya-Macaristan Hükümeti’ nin kente hakim olduğunu, eski dönemin bittiğine işaret etmiştir denebilir. Plan şeması bağlamında bakıldığında üçgen bir plan kullanılmış ortada altıgen biçimli üzeri kubbe ile örtülü bir ana salon tasarlanmıştır. Fakat daha sonra üzeri örtülmemiş ve bir iç avlu haline dönüşmüştür.

3.3. Sosyalist Yugoslavya Dönemi

3.3.1. Tarihsel süreç (1918 – 1992)

Birinci Dünya Savaşı sırasında Bolşevik Rusya’nın savaştan çekilmek zorunda kalmasıyla 1915 Londra Antlaşması’ nın detaylarını açıklamıştır. Bu antlaşmaya göre savaşa girme niyeti olmayan İtalya eğer İtilaf Devletleri ile savaşa girerse Dalmaçya kıyıları, İstirya ve Sloven toprakları vadedilmiştir. İtalya hâkimiyeti altına girmek istemeyen bir grup lider tarafından -Londra’da Güney Slavları bir devlet altında toplama düşüncesiyle- Yugoslav Komitesi kurulmuştur. 1917 yılının Temmuz ayında Sırp Nikola Pašić ve Trumbić liderliğinde Korfu Deklarasyonu imzalanmıştır. Bu deklarasyona göre Sırp, Hırvat ve Slovenler bir devlet

çatısı altında birleşeceklerdir. Bu devlette latin ve kiril alfabeleri ve de müslüman, katolik ve ortodokslar eşit sayılacaktır. Bunun sebebi farklı etnik kökene sahip olan halkın kendisini bir bütün olarak tanımlayabilmesidir. Karacorčević Hanedanına bağlı bir parlamento ile merkezi bir yönetim benimsenmiştir. Sonrasında 1 Aralık 1918’de Karadağ ve Voyvodino’lu liderler ile Bosna da bu oluşuma katılmıştır. 1919’ un Mayısında Paris Barış Konferansı’ nda kuruluna yeni Sırp Hırvat ve Sloven Krallığı isimli devlet tanınmıştır. Fakat partiler arası anlaşmazlıkların kurulduğu günden itibaren on yıl süre ile devam etme bahanesiyle 1929 yılında Kral Alexandar meclisi dağıtmıştır. Diktatörlükle yönetilen yeni ülkeler topluluğunun adı Yugoslavya olarak değiştirilmiştir. (Kerkezi, 2018)

Beş yıl sonra 1934 yılının Ekim ayında Kral Alexandar Marsilya’da süikaste uğramış ve öldürülmüştür. 1941 yılında Yugoslavya Almanlar tarafından işgal edilmiştir. 1942’ de II. Dünya Savaşı devam ederken Yugoslavya Ulusal Kurtuluşu İçin Anti-Faşist Konsey anlamına gelen AVNOJ (Antifašističko Veće Narodnog Oslobodjenja Jugoslavije) Tito lakaplı sonrasında Yugoslavya tarihinde derin izler bırakacak Josip Broz önderliğinde toplanmıştır. Bu partizanlar zamanla kıyı bölgeleri, Hersek ve Karadağ’ ı ele geçirmişlerdir. Bu askeri başarılarından da cesaret alarak 1943 yılının Kasım ayında ikinci AVNOJ kongresi toplanmıştır. Bu toplantıda Yugoslavya’nın savaş sonrası durumu tartışılmıştır. Federal bir yapı üzerine kurulan ülkede seçilen ulusal bir komite hükümeti oluşturacaktır. Tito’ya mareşal ünvanı verilmiş ve başbakan olmuştur. 29 Kasım 1945 tarihinde aynı isimli ikinci devlet; Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. (Kenar, 2005)

Tito Sovyet Rusya’dan hayatı boyunca etkilenmiş ve sosyalizme daha gençlik yıllarında ilgi duymaya başlamıştır. Bu ilginin bir neticesi olarak 1963 yılında devletin ismi Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir.(Şekil 3.7) (Kenar, 2005)

Yugoslavya’nın kurucusu sayılan Tito lakaplı Josip Broz 1980 yılının 4 Mayıs’ ında hayatını kaybetmiştir. Tito’nun ölümüne kadar ki süreç ülke için oldukça zor olmuştur. Kosova Arnavutlarının ayaklanması, Sırp’ların ünitarizm düşüncesi, Sırp-Hırvat çatışmaları devlet bütünlüğünü tehdit etmektedir. Fakat 1980’ e kadar Tito’ nun insanlar üzerinde etkisi sayesinde Yugoslavya dağılmadan kalabilmiştir. (Kerkezi, 2018) Fakat o öldükten sonra 25

Haziran 1991’ de önce Yugoslavya bünyesindeki devletler bir bir bağımsızlığını ilan etmişlerdir.

Genel Yugoslavya tarihine bakıldığında etnik farklılıklar ve halkların birbirine duyduğu nefret, Kiril ve Latin alfabe farklılığı, kültürlerdeki farklar ve müslüman, katolik ve ortodoks olarak ayrılan dini inançlar Yugoslavya’ yı yıkıma hazırlayan temel etkenlerdir denilebilir. Dış etkenlerden biri ise Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtalya’nın vadedilmiş toprakların hepsini alamaması ve Yugoslavya içindeki Hırvat, Makedon ve Arnavut muhalefeti teşvik etmesidir. (Kenar, 2005)

1918 - 1929	Sırp Hırvat Sloven Krallığı
1929 - 1945	Yugoslavya Krallığı
1945 - 1946	Demokratik Federal Yugoslavya
1946 - 1963	Demokratik Federal Halk Cumhuriyeti
1963 - 1991	Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti
1991 - 1995	İç savaş

Şekil 3.7 Yugoslavya Devleti İsimleri

3.3.2. Sosyalist Yugoslavya dönemi ideolojisi

Kerkezi’nin (2018) Işıklı’dan (1983) aktardığına göre; hayatı boyunca Yugoslavya’ nın biraraya gelmesi ve bir arada kalması için uğraş veren Tito ülke ideolojisini temelde üç ilke üzerine oluşturmuştur. a) Yugoslavya sınırları içinde yaşayan tüm yurttaşların mülkiyetlerinin devlet kontrolünde olması, b) birlik duygusu içinde tek parti yönetiminin belirlenmesi, c) dış politikada bağlantısızlık olarak belirlenmiştir. Demokratik Federal Yugoslavya ilk kurulduğu dönemde bu ilkeler ışığında hareket etse de zaman içinde Tito ve Stalin arasındaki anlaşmazlıkların artmasıyla ülke dış politikada bağlantısızlık ilkesinden vazgeçmiş ve batı ile yakınlaşmaya başlamıştır. Ayrıca Tito etnik farklılık gözetmeksizin ülkede yaşayan tüm yurttaşların birbirine kardeşlik bağlarıyla bağlı olacağı ve azınlık bile olsa aynı hak ve özgürlüklere sahip olacağı bir sistem geliştirmiştir. Bu sistemin bir uygulaması olarak da Komünist Parti 45 yıl süren çalışmalar yapmıştır. Kapsamında heykeller, anıtlar, resimler ve sinema olan bu çalışmada amaç antifaşist mücadele ruhuna halka hissettirmek ve sosyalizm

ruhunu her alanda yaşatmaktır. Tito sanatta soyut kullanmak yerine somut kahraman figürlerinin halk üzerinde etkisinin daha fazla olduğunu düşünmüş ve bu şekilde eserleri desteklemiştir. Fakat soyut çalışan sanatçılara da herhangi bir kısıtlama getirmemiştir. Sosyalist Hükümet böyle büyük bir projeyi tüm ülke sınırlarında uygulayacak finansal destek sağlamıştır. (Kenar, 2003)

3.3.3. Sosyalist Yugoslavya dönemi yönetim biçimi

Birinci Dünya Savaşının bitmesiyle kurulan ülkeler topluluğu zaman içinde çeşitli isimler almıştır. Sırp Hırvat ve Sloven Krallığı bir hanedan tarafından kontrol edilen parlamento yönetim sisteminin temelini oluşturmaktadır. Krallık fırsatını bulduğunda 1929 yılında diktatörlüğünü ilan etmesiyle yönetim biçimi yeniden Osmanlı Devleti zamanındaki gibi monarşiye dönmüştür. 16 yıl süren mutlak monarşi döneminden sonra 1945 yılında Tito'nun Demokratik Federal Yugoslavya' yı kurmasıyla tek partili bir sistem benimsenmiş ve bir meclis aktif halde yönetime katılmıştır. Tito ölmeden önce Yugoslavya' nın yönetim sistemi için yeni bir sistem teklif etmiştir. 1980 yılında Tito öldükten sonra bu sistem kullanılmıştır. Devlet başkanları sırayla ülke yöneticisi konumuna gelecektir. Bu kolektif başkanlık sisteminin amacı milletlerin birbirine üstünlük sağlamasını engellemektir. Ancak bu sistem uygulamada başarılı olmamış ve Yugoslavya dağılmıştır. (Kenar, 2005)

3.3.4. Sosyalist Yugoslavya dönemi mimari akımlar

Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nda Kral Karacorevic kültürel farklılıkları kabullenmiş ve birleştirme çabası içinde olmuştur. Mimaride ise Sırp-Bizans mimari üslubu kullanılmakla birlikte Avrupa'dan modernizm de ülkeye yavaş yavaş girmeye başlamıştır. Krallık kurulur kurulmaz bu etnik birleşmeye temel olabilecek ortak kültürel algı oluşturacak araçlar için kazı çalışmaları başlatılmıştır. Bu dönemde mimaride kullanılan üsluplar ise çoğunlukla tarihselcilik ve eklektisizmdir. (Kerkezi, 2018)

Yugoslavya sosyalist bir ülke olma yolunda ilerlerken yakınlık duyduğu devlet Sovyet Rusya'dır. 1930'lara kadar Hükümetin mimarlığı etkisi altında tutmasının sebebi özel bir

mimari dil kullanmaktan ziyade etkili yapılar inşa edilmesini sağlamaktır. Fakat 1930'dan sonra bu niyet değişmiştir. 1920-1930'lu yıllarda Rusya'da sanat ve mimarlık alanında sosyalist modernizm akımı doğmuştur. Recep Kerkezi'ye göre sosyalist modernizm Sovyetler Birliği ve Balkan ülkelerinde sosyalist rejimin mimarlık alanında izlediği politikaları ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Yugoslavya Krallığı 1945 yılında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti olana kadarki süreçte Rusya'nın sosyalist modernizminden etkilenmiştir.

1945'te kurulan Yugoslavya'nın devlet başkanı Tito ile Rus devlet başkanı Stalin arasındaki dostane ilişki üç seneden fazla sürmemiştir. 1948 yılında Yugoslavya'da sanat ve mimarlığın dönüm noktası Tito ve Stalin arasındaki iplerin kopmasıdır. Kopuş sonrasında Yugoslavya politikası değişmiştir. Ülkede kendi kendini yöneten bir sistem kurulmuştur. İlk etapta sadece yüzeysel anlamda cereyan eden bu durum sonrasında iç işleri yönetiminde değişiklik olana kadar ilerlemiştir. Amaç Sovyet Rusya yönetiminin gittiği yolun çok uzağından gitmek, onu takip etmemektir. Bu da vatandaşlara belli özgürlükler vererek ve günlük yaşamlarını etkileyerek yapılmıştır. Komünist parti ve Tito sosyalist Yugoslavya toplumunu tanımlamak gibi bir misyon geliştirmiştir. Yugoslavya Hükümeti Stalin ile olan bu kopuştan sonra batı ülkeleri ile yakınlaşmaya başlamıştır. Politika ve ekonomide olan bu değişiklikler elbette ki mimarinin izlediği yolu da değiştirmiştir. 1950' lere gelindiğinde bu yakınlaşma neticesinde modernist üslup artık devlet desteğiyle uygulanmaktadır. Ayrıca Avrupa'da eğitim görmüş yerel mimarlar da modernizmi uygulama konusunda bilgili ve isteklidirler. (Roth, 1993) Sonuç olarak ortaya çıkan ürünlerde modernist etkiler kendini göstermeye başlamıştır. Ek olarak mimarlar tarafından geleneksel olan ile modern olanı birleştirme çabasına girildi. Bu çabanın neticesinde yeni ve biricik bir söylem ortaya çıkmıştır.

Tito ve Komünist Parti sanatta soyut yaklaşıma sıcak bakmamış somut sanatı benimsemiş ve destek vermiştir. Hükümet ilk kurulduğu sırada Rusya'da hâkim olan akım olan kübizmden etkilenilmesine rağmen zaman içinde somut kahraman figürleri Tito tarafından daha çok desteklenmiştir. Fakat buna rağmen Tito soyut sanat ürünlerine kısıtlama getirmemiştir. Sadece Tito'nun kişiliğine yönelik eleştirel sanat çalışmaları sansürlenmiştir. 1962 yılında Tito Sırbistan'ın Zeleznik isimli kasabasında bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada mimari ile ilgili fikirlerinden de bahsetmiştir. Gerileme ve ultramodernizme karşı

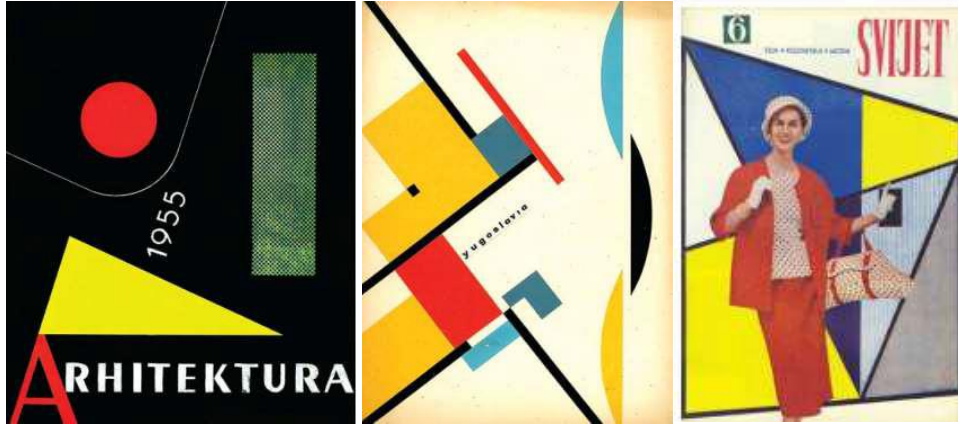
olduğunu söylemiştir. Modern mimariye dair sadece çelik ve camın beraber kullanımını sevmiş olduğunu söylemiştir. Tito'nun bu tutumu dış politikayla ilişkilidir. Sovyet Rusya ile dostane ilişkilerine son veren Tito batı ile yakınlaşmış ve dolayısıyla modernizme ilgi duymuştur. (Roth, 1993)

Resim sanatında iktidarın da etkisiyle somut sanat anlayışı oldukça fazladır. Ressamlar halkın, işçinin, çiftçinin günlük yaşamlarını tuvale aktarmışlardır. Yapılan eserlerde çalışma ortamı çoğunlukla barajlar, köprüler ve yüksek yapı inşaatlarıdır. Bunun dışında Tito savaşların halk üzerinde etkilerinin ve halkın kahramanlıklarının resmedilmesine de önem vermiştir. Mesela ünlü ressam Boža Ilić Vjezma isimli tablosunda (Şekil 3.8) bir mağarada düşman saldırısına uğrayan çocuğu ve onu kurtaran partizanların kahramanlıklarını anlatmaktadır. (Kerkezi, 2018)

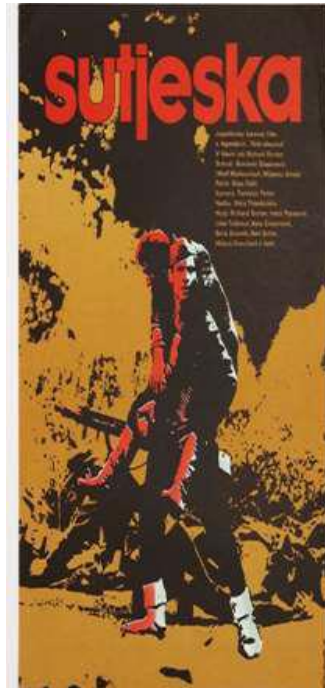
Şekil 3.8 Vjezma Tablosu (Kerkezi, 2018)

Kerkezi' ye göre (2018), grafik tasarımında durum biraz daha farklıdır. Soğuk savaş döneminde EXAT 51 isimli bir topluluk modern tasarımı ve soyut sanat çalışmalarını korumak amacıyla kurulsa da gücü sadece grafik tasarıma, film afişlerine yetmiş diğer sanat dallarında etkinlik gösterememiş. EXAT 51 bünyesindeki tasarımcılar Bauhaus, De Stijl ve Sovyet Avant-Garde' den etkilenmiştir. EXAT 51 sanayileşmeyi desteklemiş, toplumda sanatın temsilcisi olmuş ve yeni bir söylem üretmiştir. Şekil 3.9 'deki modernist dergi kapakları buna örnektir.

Şekil 3.9 Modernist Dergi Kapakları (Kerkezi, 2018)

Sinema sektöründe ise Tito II. Dünya Savaşı ve halk kahramanlarının hayatlarına dair çekilen filmleri desteklemiş, hatta işi bir adım öteye taşıyıp kendisi bizzat senaryo yazarlığı bile yapmıştır. Yine II. Dünya Savaşı'nı anlatan 'Sutjeska' isimli filmde kendi rolünü oynayacak oyuncuyu kendisinin önerdiği bilinmektedir. (Şekil 3.10) (Kerkezi, 2018)

Şekil 3.10 Sutjeska Film Afışı

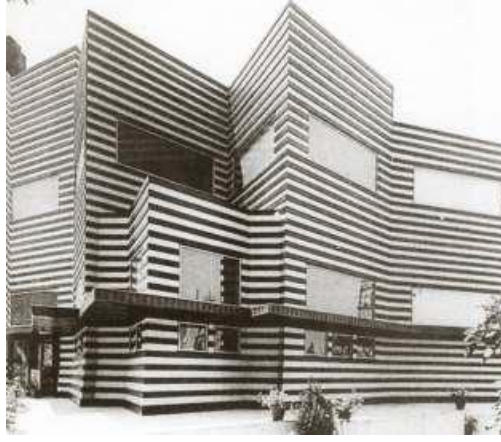

Sosyalist Yugoslavya heykel sanatına önem vermiş ve bunu bir adım ileriye taşıyarak bir yere odaklanmak için anıtları kullanmışlardır. Bu anıtlarda halkın hafızasındaki olayları anlatmış kahramanlık hikâyeleri, sosyalist zafer hatıraları gibi konular işlenmesine önem verilmiş ve böylece ideoloji halkın ne olması ve nasıl düşünmesi gerektiğini mimari ve heykel aracılığıyla hatırlatma yoluna gitmiştir. Heykel sanatçıları, mimarlar bu heykellerde minimalist, moderist bazen de kübist tavrı sergilemişlerdir. (Blagojević, 2003)

Mimar Milan Zloković 1928 yılında krallığın başkenti Belgrad'da kendine bir ev inşa etmiş (Şekil 3.11) ve bu ev krallığın ilk modernist konutu olarak kabul edilmiştir. Aynı mimar beş sene sonra tasarlayacağı çocuk kliniğinde çocuk kliniği için Avrupa'ya inceleme gezilerinde bulunacaktır. Fakat bu modernist eğilimin yanında Sırp-Ortaçağ mimari üslubu da mimarlara önerildiği bilinmektedir. 1920'lerde ise Art Deco üslubu sosyalist Yugoslavya'da uygulanmış ve onu uluslararası alanda temsil etmiştir. 1929 senesinde düzenlenen Uluslararası Barselona Sergisinde Mimar Dragiša Braşovan tarafından tasarlanan Sırp Hırvat Sloven Pavyonu'nda (Şekil 3.12) çoğunlukla bu üslubu kullanmış ve Adolf Loos'tan da etkilenmiştir. Yapıda zemin kat planı düzensiz ve yapının cephesi modernist çizgilerle tasarlanmıştır. (Blagojević, 2003)

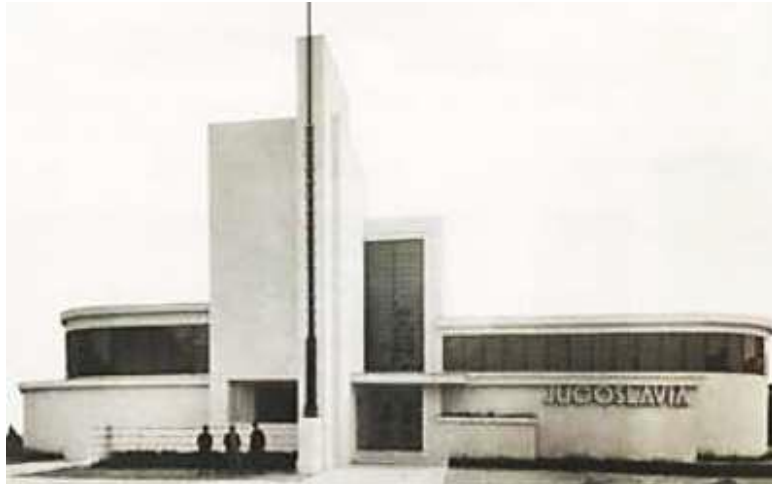

Şekil 3.11 Milan Zloković Evi (Blagojević, 2003)

Şekil 3.12 Sırp Hırvat Sloven Pavyonu (Blagojević, 2003)

Bir diğer uluslararası yapı da 1937’de Paris’teki Dünya Sergisi için Mimar Josip Siesel tarafından tasarlanan Yugoslavya Krallığı Pavyonu’dur. (Şekil 3.13) (Blagojević, 2003) Bu yapıda yine modernist etkiler görülmektedir. Düzensiz giriş kat planlı yapı dışardan bakıldığında bir küpü andırmaktadır. İç mekânında her ne kadar bezemeden kaçınılsa da cephede geleneksel kıyafetler giymiş üç hanım figürünü içeren mozaik taşlar kullanılmıştır. Yapıdaki üç giriş üç ayrı etnik kökene gönderme yapmaktadır. Bu yapı geleneksel mimari figürler ile modern dili uluslararası bir sahnede birleştirmeyi amaçlaması bakımından oldukça önemlidir.

Şekil 3.13 Yugoslavya Krallığı Pavyonu (Kerkezi, 2018)

Yugoslavya' nın mimari tercihlerini en iyi anlatan örnek 1958 senesinde düzenlenen EXPO 58 için Vjenceslav Richter tarafından tasarlanan Yugoslavya Pavilyonu' dur (Şekil 3.14). Cam ve çelik kullanılarak yapılan bu yapıda bariz bir modernizm vurgusu algılanmaktadır. (Blagojević, 2003) Bu yapının amaçlarından biri de Yugoslavya'daki Sosyalist Realizmin aşıldığını, reddedildiğini uluslararası sahnede sergilemektir. Bu yapıyla hükümet artık yeni bir sosyalizmin mevcut olduğunu Sovyet Rusya kopyası bir üslup kullanılmayacağını ifade etmeyi amaçlamıştır.

Şekil 3.14 Yugoslavya Pavilyonu

Sosyalist Hükümetin etkinliği boyunca Makedonya, Karadağ ve Bosna daha az gelişmiş ve yavaş gelişmekte olduğundan tüm sanatın etkileri oraya daha az intiba etmiştir.

3.3.5. Sosyalist Yugoslavya dönemi şehircilik anlayışı

Komünist parti benimsenen ideolojiyi halka aktarmak için sanat ve mimariyi kullanmıştır. Resim sanatında işçilerin günlük yaşamından izler anlatılmış, grafik, heykel ve hatta sinema sanatı da yine ideolojiyi destekler şekilde ilerlemiştir. Anıt tasarımlarında da ideolojik yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Genellikle Yugoslavya'da savaş hatıralarını, Sosyalist Yugoslavya'nın direnişini konu alan ve kahramanlık hikâyelerini anlatan sanat eserleri görülmektedir.

Modernizm yeni yapı türlerini de beraberinde getirmiştir. Bunlardan bazıları apartman, özel villa ve hastanelerdir. (Biol, 1996) Bu dönemde krallık mimarisine teras çatılar, yatay şerit pencereler ve köşe balkonlar girmiştir. Düzensiz giriş kat planları yaygınlaşmış, merdiven ve balkonlarda ince metal korkuluklar kullanılmaya başlanmıştır.

3.3.6. Sosyalist Yugoslavya dönemi Saraybosna kent gelişimi

Sanayileşme ve yeni kurulan ülke düzeniyle birlikte kentte nüfus artmıştır. Bu büyüme elbetteki yapılara da yansımacaktır. Bu dönemde Başçarşı batılı tarzda restore edilmiştir. Amaç Başçarşı'yı sosyalist bir kültürel merkeze dönüştürmektir. (Gül ve Omićević, 2013)

Sosyalist Tito döneminde Saraybosna'da en önemli icraatlarından biri Ferhadiye Caddesi'nin batısına büyük bir alışveriş merkezi (Unima) yapmak olmuştur. Bu yapı mimarlığın sosyalist formu olarak nitelendirilebilir ve kentte sosyalist hükümeti niteleyen ilk yapıdır. (Gül ve Omićević, 2013) Sosyalist Yugoslavya döneminde ilk modern alışveriş aksı olan Ferhadiye Caddesi oluşmuştur. 1970 ler boyunca bütün sosyalist Yugoslavya şehirlerinde olduğu gibi Saraybosna'da da ticari faaliyette anıtsal bir bina yapılmıştır. Vladimir Zarahović tarafından 1975 yılında yapılan alışveriş merkezinin ilk ismi Unima'dır. (Gül ve Dee, 2014) Sonrasında kent halkı tarafından Sarajka da denmiştir. (Şekil 3.19) Mavi ve düzensiz bir forma sahip binanın önünde büyük bir açıklık vardır ve bina Mareşal Tito Caddesi'ne doğru yönelmiş Miljacka Nehri'ne sırtını dönmüştür. Bu tavır aslında geçmişten gelen tüm egemenliklerin reddedildiğini artık kentin yeni ve sosyalist bir oluşumun içinde yer aldığı vurgusunu vermektedir.

Şekil 3.15 Unima (<http://www.sarajevotimes.com>, 2019)

Artan sanayileşme ve işgücü ihtiyacından ötürü kentte işçi nüfusu artmış ve konut ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda sosyalist dönemde geniş boşluklar üzerine yüksek katlı işçi blokları inşa edilmiştir.

Sosyalist dönemde 1882 yılında inşa edilmiş Saraybosna Tren İstasyonu ideolojinin kente yasıyan etkisi konusunda iyi bir örnektir. Yapı önünde bırakılmış büyük meydan kente gelenleri karşılar ve sosyalist hükümetin bireye hizmetini anlatır niteliktedir.(Şekil 3.20, Şekil 3.21)

Şekil 3.16 Saraybosna Tren İstasyonu ve önündeki meydan

Şekil 3.17 Saraybosna Tren İstasyonu iç mekan

3.4. İç Savaş Dönemi

Tito'nun ölümünden sonra Sosyalist Cumhuriyet'in temelleri sallanmaya başlamıştır. 1990 yılında Yugoslavya bünyesindeki Slovenya ve Hırvatistan bağımsızlığını ilan etmiştir. 1992 yılının Şubat-Mart aylarında yapılan referandumunda çıkan sonuç vesilesiyle 3 Mart 1992 tarihinde Bosna - Hersek de diğer devletler gibi bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat Bosna -Hersek topraklarındaki Sırlar bu duruma tepkisi sonucunda 7 Nisan 1992 tarihinde bölgedeki Sırlar tarafından Bosna-Sırp Cumhuriyetini kurulmuştur. Uluslararası arenada Bosna - Sırp Cumhuriyeti tanındıktan kısa bir süre sonra Sırlar tarafından 'Federal Ordu' ile Boşnaklara karşı 'etnik temizlik hareketi' başlatılmıştır. Federal Ordu bünyesinde öncesinde Yugoslavya'ya bağlı orduda görev yapan Sırp kökenli asker ve subaylar yer almıştır. (Dal, 2015)

Dal'ın verdiği bilgilere dayanarak (2015), 1991 yılında yapılan nüfus sayımına göre Bosna - Hersek'in 1.760.000 vatandaşa sahiptir. Bu vatandaşların %44'ünü Müslümanlar, %31'ini Sırlar ve %17'sini Hırvatlar oluşturmaktadır. Kalan %6'lık kısım kendini 'Yugoslav' olarak tanımlamaktadır. Bu süreçte Bosna - Hersek'te Bosnalı Müslümanlar, Sırlar ve Hırvatlar kendi partilerini kurmuşlardır. 5 Aralık 1990 tarihinde yapılan çok partili seçimde Stranka Demokratske Akcije (Demokratik Eylem Partisi) oyların çoğunluğunu almış ve parti başkanlığı görevindeki Alija İzzetbegoviç cumhurbaşkanı olmuştur. 1992-1995 iç savaş dönemini Alija İzzetbegoviç yönetmiştir.

Bu savaşta Bosna-Hersek'te birçok bina yanmıştır. Bunların en önemlileri içinde sayısız arşiv, kitap, harita ve fotoğraf barındıran Bosna Ulusal Kütüphanesi binasıdır. (Gül ve Dee, 2014) Saraybosna'da iç savaş sırasında yapılmış Savaş Tüneli de kent için önemli bir kültürel değer olmuştur. (Şekil 3.22) Yapıldığı dönemde sayısız insan ve silah sevkiyatı sağlamış olan tünelde ilk olarak yaya olarak iletişim sağlansa da sonradan raylar döşenerek vagonlar da kullanılmıştır. (Şekil 3.23) Tünel günümüzde müze olarak varlığını sürdürmektedir.

Şekil 3.18 Sarajevo Savaş Tüneli

Şekil 3.19 Sarajevo Savaş Tüneli ray sistemi

3.5. Bosna-Hersek Cumhuriyeti Dönemi

Üç buçuk yıl süren iç savaş bitmiş ve Bosna Hersek iç savaşın yaralarını sarmaya başlamıştır. Ülke savaş neticesinde çok fazla binası yıkılmış, insanlar evsiz kalmıştır. Bu toparlanma sürecinde uluslararası yardımlar toplanmıştır. Bosna – Hersek’in ve Saraybosna’nın bu yardımlarla birlikte nasıl bir politika izleyeceği aşağıda anlatılmıştır.

3.5.1. Tarihsel süreç (1995 – 2015)

Dayton Barış Antlaşmasına göre Bosna – Hersek bünyesinde Federasyon ve Sırp Cumhuriyeti tanımlanmıştır. Alija İzzetbegoviç (Şekil 3.24) cumhurbaşkanı olduktan sonra on sene bu görevde kalmıştır ve Bosna – Hersek’in unutulmaz liderleri arasındadır. (Tekin, 2011)

Savaş sonrası 1995 – 2000 yılları arasında ülke hızlı bir toparlanma sürecine girmiştir. Bu süreçte ilk önce gerekli yapılar üzerinde yoğunlaşmıştır. On yedi farklı ülkeden 14 milyon dolar kadar maddi destek Bosna’ya ulaştırılmıştır. Avrupa Birliği (EU), Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF), ve Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TIKA) gibi uluslararası kuruluşlar da destek olan kuruluşlar arasındadır. Ortadoğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri tarafından İslami merkezler veya camiler yapıldı. (Gül ve Dee, 2014) Toplu taşıma, hastaneler için medikal ekipmanlar, atık su arıtma projeleri ve kültürel projeler ise Japon Hükümeti tarafından inşa edilmiştir.

Şekil 3.20 Alija İzzetbegović (<https://www.yenisafak.com>)

3.5.2. Bosna – Hersek Cumhuriyeti ideolojisi

Bosna – Hersek Cumhuriyeti'nin ideolojisini incelerken iç savaş dönemi ve sonrasında devlet ideolojisini, ulusal ve uluslararası politikasını belirleyen cumhurbaşkanı Alija İzzetbegović'in siyasete bakış açısını bilmek yerinde olurdu. 1925 doğumlu Alija İzzetbegović İslami duyarlılığa sahip olarak büyütülmüştür. Zaman içinde çeşitli kitaplar çıkarmış, 1990'da cumhurbaşkanı olmuştur. 2003 yılında hayatını kaybetmiştir.

Dal'ın (2015) Cevzici'den (2009) aktardığına göre; Alija İzzetbegović siyasete bakışını ahlak felsefesiyle birlikte oluşturmuştur. Onun için insanın var olmasını sağlayan ahlak, din ve özgürlüktür. Siyaseti de bir tür halka hizmet olarak kurmuş ve insanı temel almıştır. Alija komünist veya faşist sistemleri totaliter olarak görmekte bireyin özgürlüğüne önem vermektedir. Düşman kavramına bakış açısı da intikam odaklı değil affetme odaklı olmuştur. Gerçekleşen iç savaş sonrasında bile Sırp'ların hepsini bir kefeye koyup ötekileştirmemiş saldırgan ve masumları birbirinden ayırmıştır. Alija herkesin kanunlar önünde eşit haklara sahip olduğu bir demokrasi taraftarıdır. 13 aralık 1994 tarihinde İslam Konferansı Örgütü'nde yaptığı konuşma bunları açıklar niteliktedir. 'Amacımızın, hiç kimsenin ulusal dini ya da politik nedenlerle zulme uğramayacağı bir devlet yaratmak olduğunu sıklıkla söylüyoruz. Bu ilkeye bağlı kaldık ve onu izledik.'

3.5.3. Bosna – Hersek Cumhuriyeti yönetim biçimi

Dayton Barış Antlaşmasında devletin yönetim biçimi belirtilmemiştir. Bu durum Sırp tarafının merkezi yönetime, federal yapının ise kanton sistemine yönelmesine vesile olmuştur. Fedaral yapı kendi içinde özerk dış işlerinde birlikte hareket eden eyalet sistemini tanımlamaktadır. Bosna – Hersek on adet kantondan oluşmaktadır. Bu kantonlar Bosna – Hersek Devlet Meclisi'ne bağlı olmak koşuluyla bir devlet gibi hareket edecektir. Kantonlar kendi aralarında 'Boşnak yoğun' , 'Hırvat yoğun' ve 'etnik olarak karışık' olarak tanımlanmıştır. Ülkede üç cumhurbaşkanlığı konseyi üyesi, üç başbakan, 13 hükümet, 16 parlamento, 300'den fazla bakan bulunmaktadır. (Tekin, 2011)

Tekin'e göre (2011) devlet yapısının yansımaları sağlık ve eğitimde de görülmektedir. Okullarda farklı etnik kökene ait öğrenciler farklı sınıflarda ve farklı müfredatlarla kendi etnik kökenine sahip öğretmen ile eğitim görmektedir. Hastanelerde de durum benzerdir. Halk kendi etnik kökenine mensup doktorlardan tedavi görmektedir.

Saraybosna hem Bosna – Hersek Federasyonu'nun hemde Bosna – Hersek Cumhuriyetinin başkentidir. Din ve etnik çeşitlilik barındırmasından dolayı Avrupa'nın Kudüs'ü olarak bilinir. (Gül ve Dee, 2014)

3.5.4. Bosna – Hersek Cumhuriyeti şehircilik anlayışı

Savaş sonrası Saraybosna hızlı bir biçimde yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Sırp Federal Ordusu'nun 11.541 kişinin ölümüne sebep olduğu iç savaşın kenti yakıp yıkmasının yanında nüfustaki yüksek artış kentte yeni yerleşim alanları ihtiyacını arttırmıştır. Sosyalist Yugoslavya'nın ilk yıllarında (1948) yapılan nüfus sayımına göre kent nüfusu 99.000. 1975'te yapılan nüfus sayımına göre 244.000 olan kent nüfusu 1991'e 361.000'e ulaşmıştır. (Tekin, 2011)

Kent yeniden yapılanma sürecinde dış desteğe fazlaca ihtiyaç duymaktadır. Dayton Barış Antlaşması desteğinden önce bu süreç başlamamıştır. Anlaşmaya göre Bosna'da yeni sosyal politik ve bölgesel yapılaşma ile politik ve ekonomik serbestleşme dönemine girilmiştir. 1998 yılında kentin geleceği için bir strateji 'Sarajevo Canton Development Strategy Until 2015' belirlenmiştir. Bu çalışmada asıl amaç; kenti bir Avrupa metropolis

kenti yapmaktır. Vizyon kârlı iş fırsatları ve kaliteli yaşam alanları kurgulamaktır. Bu fikir 14 açıdan geliştirilmiştir. Saraybosna'da çevresel düşünce etkili olacak ve yaşanabilir bir kent yaratılacaktır. Ayrıca kentsel arazi piyasası canlandırılacak, finansman için bankalar kurulacak, kent endüstrisi geliştirilecektir.

Bu gelişmeler doğrultusunda post-sosyalist fonksiyonel değişim süreci başlamıştır. 109 yeni proje geliştirilmiş ve bu projeler sekiz ana kategoriye ayrılmıştır. Ekonomik iyileşmeye en çok önem verildiğinden dolayı yapılan projelerin %39'unu ofis yapılarıdır. %21 ile ticari projeler (supermarket ve alışveriş merkezleri) onu takip etmektedir. Savaştan ve artan nüfusun barınma eylemini gerçekleştirmek için %14 oranında barınma amaçlı yapılar yani apartmanlar yapılmıştır. Dönemin yükselen trendi olan ticaret ve konutu birleştiren, karışık kullanımlı yapılar da inşa edilmiştir. Bosmal City Centar ve Importance Centar bunlardan ikisidir. Ayrıca %15 oranında da sembolik yapılar kapsamında ibadet mekanları yapılmıştır. Cami yapımında gönüllü yardım ülkeleri İslam ülkeleri olan Suudi Arabistan, Türkiye ve Malezya olmuştur. Savaştan sonra yapılan cami örneklerine bakıldığında devlet kontrollü projeler olmasına rağmen sponsor ülkenin kendi üslubunda yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ticari yapılardaki durum ise bundan farklı değildir. Bosmal City Centar ve Sarajevo City Centar da Suudi ve Malezyalı yatırımcılar tarafından yapıldığı için onlarda da ülkelerin kendi üslupları görülmektedir. (Martin-Diaz, 2014)

2014 yılındaki Sarajevo Construction (SC) verilerine bakıldığında 66 yeni proje bilgisine ulaşılmaktadır. Bu veri dönüşümün ne denli hızlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca 2005'e kadar inşa edilen yapıların hepsi bu büyüme hızının ekonomide serbestleşme politikasıyla ne denli ilgili olduğunu göstermektedir. (Babic, 2013)

Sofya, Belgrad, Prag, Budapeşte gibi diğer post-sosyalist şehirlerle kıyaslandığında Saraybosna'da daha karakteristik bir fonksiyonelliğin ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca yeni post-modern üslupla yapılan mimarlık ise kente önemli bir estetik dönüşüm getirmiştir. (Babic, 2013)

1994'te William Eagleton koordinesinde 'Special Coordinator for Sarajevo' isimli bir ekip bu süreci başlatmıştır. Ekip bünyesindeki yedi grup hasarlı ve yıkılmış binaları belirlemiş ve restore projelerine başlamıştır. Yerel halk ve uluslararası yardım gönüllüleri işbirliğine başlamıştır. Bu yeniden yapılanma süreci fiziksel bir yenilenme değil zarar

görmüş veya tamamen yıkılmış binaların çoğu zaman aslına uygun olarak yeniden yapılması olarak uygulanmıştır. Fakat uluslararası yardım gönüllüleri yeni bir bağlam oluşturma veya yeni ihtiyaçlar kapsamında yapılar inşa etme durumunu daha çok benimsemişlerdir. (Martin-Diaz, 2014)

3.5.5. Bosna – Hersek Cumhuriyeti Saraybosna kent gelişimi

1995 yılında iç savaşın bitmesiyle Bosna – Hersek ülke genelinde toparlanmaya başlamıştır. Üç buçuk yıl süren iç savaş dolayısıyla ülkenin maddi olarak gücü kalmamış uluslararası yardım kuruluşları Bosna-Hersek’ e destek olmuştur. Bu destekçilerden biri de Kral Fadh Cami ve kültür merkezi yapısı ile Suudi Arabistan’dır. Cami ve kültür merkezi yapıları Suudi Arabistan Krallığı ve Bosna-Hersek arasındaki kültürlerarası etkileşimi temsil etmek için inşa edilmiştir. Yapı bünyesinde hem müslüman vatandaşların ibadetleri için cami yapılmış hem de tüm vatandaşlara açık çeşitli dil kursları, iftar yemekleri vs düzenlenen kültür merkezi mevcuttur. Bu şekilde farklı programlara ait dini yapı ‘külliye’ mantığında Osmanlı döneminde kullanılmış olsa da sosyalizm sonrası mimaride bir ilktir. Burada Suudi Arabistan’ın İslami bir yapılaşma tarzını -kentten son dönem yapılaşmasında görülmemesine rağmen- kullandığı görülmektedir.

Cami birleşik bir üslupta yapılmıştır. Osmanlı kubbesi kullanılan ve cephesi mermer malzeme ile kaplanılan camide, iki adet 49 metre uzunluğunda anıtsal minare mevcuttur. Bu anıtsal elemanlar Bosna’daki pan-İslamizm’in bir ürünüdür denilebilir. (Aksamija, 2010) 1880’li yıllarda yapılan apartmanların arasında bir bölgeye yapılan cami, çevresiyle uyum sağlayamamasından ötürü tartışmalar yaşanmıştır. Gerçekten de caminin lüks mermerden parlayan cephesi, savaş sırasında ağır hasar gören sosyalist konut blokları arasında çarpıcı bir tezat vardır. (Şekil 3.25)

Şekil 3.21 Kral Fadh Cami

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Günümüzde Bosna-Hersek'e ait olan toprakların tarihi, bu topraklara hakim olan devletlerin ideolojileri, yönetim biçimleri ve şehircilik anlayışları bu bölüme kadar incelenmiştir. Bulgular ve tartışma bölümünde ise Saraybosna kent okuması yapılacaktır. Bu kent okuması için Kevin Lynch 'in 'Image of the City' orijinal isimli çalışmasında kullanmış olduğu bileşenler kullanılmıştır. Lynch bu bileşenleri yollar, kenarlar/sınırlar, bölgeler, düğüm/odak noktaları ve işaret öğeleri olarak belirlemiş ve Boston, Jersey City ve Los Angeles kentleri üzerinde uygulamıştır. Tezin bu bölümü Saraybosna kentini Lynch bileşenleri ile okunacak ve belirlenen kent sınırları için çıkarılan haritalar incelenecektir.

Lynch kent algısının bütüncül olmaktan çok başka endişeleri içinde barındıran parçalı bir algı olarak tanımlamaktadır. Bireyin kenti algıarken tüm duyularını kullanacağını söylemektedir. Lynch'in kullandığı beş bileşen kentin fiziksel unsurlarından yola çıkarak belirlenmiştir. Dolayısıyla Saraybosna kentinde fiziksel unsurlar tespit edilip incelenmiştir. Tezde bir diğer vurgu ise kenti okumak amacıyla kullanılan bölgeler, düğüm/odak noktaları ve işaret öğeleri bileşenlerinin dönemsel ve işlevsel olarak ayrılmasıdır. Yollar ve kenarlar/sınırlar bileşenlerinin bu ayrılmaya girmemesinin sebebi, tez kapsamında kentin bugünkü durumunun incelenmesi ve yollar ve kenarlar/sınırlar öğelerinin dönemsel fiziksel unsurlarının ayırt edilememesidir. Kenti işlevsel bağlamda inceleyen haritalar için ise beş işlev belirlenmiştir. Bunlar; dini, ticari, kamusal/sosyal, eğitim ve konut işlevleridir.

Lynch bileşenlerinin ilki yollar'dır. Lynch'e göre kentin mimari bir eserden farkı uzun zaman içinde deneyimlenebiliyor olmasıdır. Bu deneyimin hareket aracı da yollardır. Yollar haritasında; araç yolları, yaya yolları, Miljacka Nehri üzerindeki köprüler, yaya geçitleri, tren yolu ve tramvay hattı olarak gösterilmiştir.

Kenarlar/sınırlar ise algılanması yollara göre daha güç olan öğelerden oluşmaktadır. Bu öğe alışılmış bir durumun kesintiye uğraması veya bir duygu geçişi ile ortaya çıkabileceği gibi iki bölgeyi birleştiren bağlantı noktası da olabilmektedir. Saraybosna için bu kenar/sınır

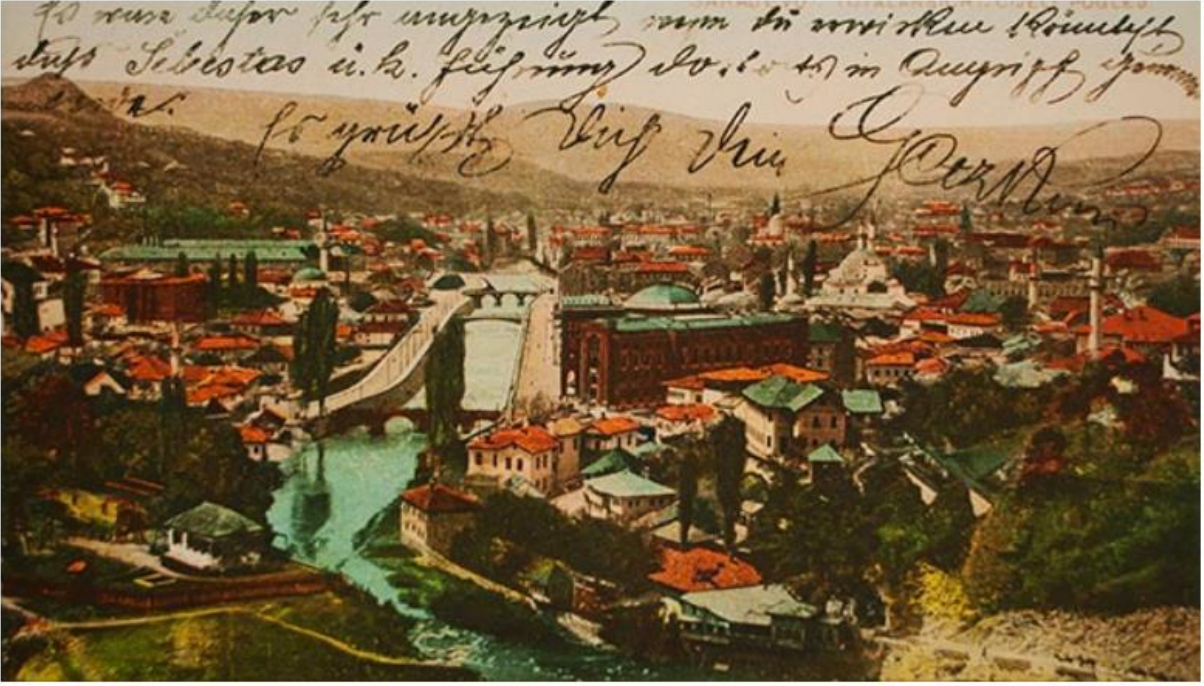
elemanları nehir, yerdeki çizgi ve sosyalist dönemde konutların bahçeleri olarak tasarlanan bölgede cumhuriyet döneminde inşa edilmiş ticari yapılar olabilmektedir.

Bölgeler bileşenini Lynch gözlemcinin psikolojik olarak içine girdiği bir alan olarak tanımlamaktadır. Saraybosna kenti karakteri, dönemsel olarak ayrılan bölgelerin kolaylıkla okunabileceği bir tutum sergilemektedir. Çünkü kent bir vadiye ve Miljacka Nehri üzerine konumlanmış ve doğrusal bir hat boyunca gelişmiştir. (Şekil 4.1, Şekil 4.2) Dini, ticari, kamusal/sosyal, eğitim ve konut yapılarının yoğunluğuna göre ise işlev temelinde bölgeler haritasını oluşturmaktadır.

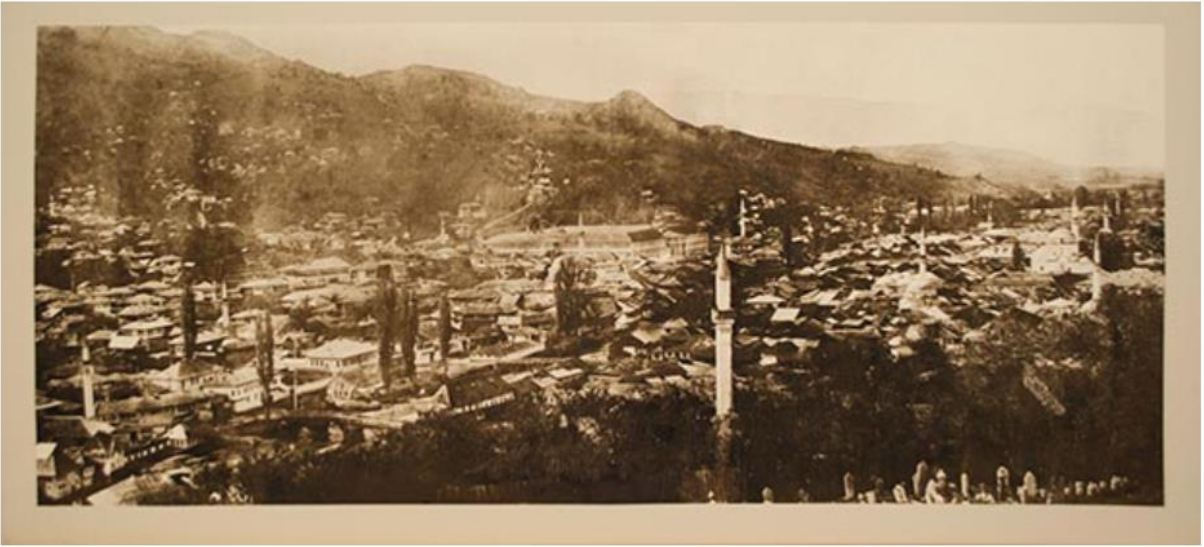
Lynch düğüm/odak noktalarını gözlemcinin kente girebilesini sağlayan stratejik noktalar olarak tanımlamaktadır. Ulaşım sisteminde kesintilere sebep olan kavşaklar buna bir örnektir. Saraybosna için ise ideolojik temelli olup dini mekanlar veya insan yoğunluğunun fazla olduğu ticari mekanlar odak noktalarına örnek olarak gösterilebilir.

Lynch işaret öğelerini tanımlarken noktasal referans kaynağı olarak niteler. Saraybosna özelinde düşünüldüğünde farklı devletlerin ideolojileri yer yer kent dokusuna yansıdığı için kent dokusu da işaret öğeleri kapsamına alınmıştır. Fakat gözlemci bu öğenin içine girmez sadece bunu deneyimler. Lynch bu öğeyi örneklerken bir bina, levha veya bir dağ olabileceğinden bahsetmektedir. Saraybosna özelinde işaret öğeleri işlevsel ve dönemsel temelli olarak iki farklı harita üzerinde çalışılmıştır.

Şekil 4.1 Sarajevo Tabyalardan Kente Bakış

Şekil 4.2 1878 Sarajevo Fotoğrafi

4.1. Yollar

Lynch kentin mimari bir eserden farkını uzun zaman içinde deneyimlenmesiyle açıklamaktadır. Bu deneyim için gözlemci caddeleri, sokakları, yaya veya araç yollarını kullanır. Dolayısıyla Lynch'in 'yollar' bileşeni tüm bu kent parçalarını okumayı sağlamaktadır. Dolayısıyla kenti okumak için yollar Lynch'in ilk bileşeni olmuştur. Saraybosna'da Mareşal Tito Caddesi kentin başlıca ulaşım akslarından biridir. Bu caddenin genişliği, başladığı ve sonlandığı nokta, cadde üzerindeki binaların üslubu ve işlevi ve hatta ismi bile ideoloji ile ilişkilendirilebilir. Cadde üzerinde konumlanan ticari ve kamusal/sosyal işlevli Saraybosna City Center'in çevresindeki yaya ve araç yoğunluğu Mareşal Tito Caddesini hatırlanabilir kılmaktadır. Ferhadiye Caddesi veya Başçarşı içerisindeki sokaklar da özel cephe karakteristikleri ile yolları tanımlamada önemli olmuştur.

Lynch'in yollar bileşeni ile Saraybosna kentine bakıldığında; kentin cadde ve sokaklarının fiziki durumu kentte hakim olmuş devlet ideolojileriyle bağlantı olduğu görülmektedir. Saraybosna'ya yollar bağlamında incelendiğinde (Şekil 4.3), mutlak monarşi ile yönetilen Osmanlı Devleti yapılarının çoğunlukta olduğu bölgelerin ulaşım birimleri olan yolların organik biçimde geliştiği gözlenmiştir. Osmanlı dönemi yollarının ticari mekanlarda yaya yolu çoğunlukta olduğu görülmektedir. (Şekil 4.5) Osmanlı dönemi yaya yollarının özelliği hem tek katlı yapılar ile çevrelenmiş olması hem de bu yapıların saçakları ile daha da insan ölçeğine yaklaşmış olmasıdır. Kişi bu sokaklarda yürürken kendisinden çok daha uzun yapılarla muhattap olmak zorunda kalmaz. Anayasal monarşi yönetim sistemine sahip Avusturya-Macaristan batılı plan şeması akımına uyumuş ve kente gridal sistemi getirmiştir. Böylece yollar genişlemiş bina ölçeği artmıştır. Avusturya-Macaristan döneminde yaya yolu kadar araç yolları da tasarlanmaya başlanmıştır. (Şekil 4.6) Ayrıca bu dönemde kent haritasındaki en önemli değişim kentin batılı bir plan şemasına ayak uydurması olmuştur. Birbirini dik kesen geniş caddeler tasarlanmış bu caddelerin ortasında kimi yerlerde tramvay hattı döşenmiştir. Caddelerde, ortada araç yolu ve kenarlarda yaya kaldırım düzenine geçilmiştir. Ferhadiye Caddesi üzerine konumlanan Saraybosna Katolik Katedrali'ni karşılayan Štrosmajerova Sokağı yapının önemini anlatır niteliktedir. Yapı yükseklikleri de bir önceki dönem olan mutlak monarşi dönemine göre artmıştır. Sosyalist dönem bu gridal sistemi devam ettirmiştir. Sosyalist dönemde önemli kentsel gelişmelerden biri de sonsuz ateş isimli

Şekil 4.5 Osmanlı Dönemi Sokak Dokusu

Şekil 4.6 Avusturya-Macaristan Dönemi Sokak Dokusu

Sosyalist dönemde inşa edilen yüksek katlı blokların caddeye yakın açık alanları üzerine cumhuriyet döneminde yapılar inşa edilmiştir. (Şekil 4.7) Miljacka Nehri boyunca farklı dönemlerde araç ve yaya köprüleri inşa edilmiştir.

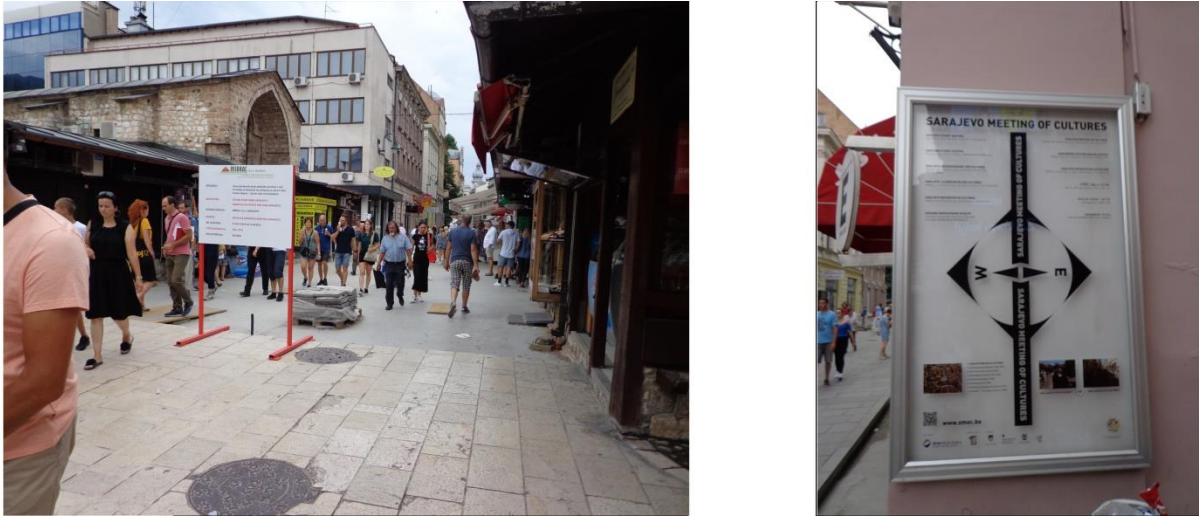
Şekil 4.7 Sosyalist Yugoslavya Dönemi Caddesi

4.2. Kenarlar/Sınırlar

Lynch'e göre kenarlar/sınırlar ögesi genellikle iki tür alanı birbirinden ayırma görevini üstlenmiştir. Kimi zaman ayırıcı güçleri de olan kenarlar; her zaman engelleyici bir tutum sergilemez aksine bazı durumlarda birleştirici bir tavır da takınabilirler. Saraybosna için güçlü bir sınır ögesi Miljacka Nehri'dir. Topoğrafyanın durumundan ötürü bir vadinin en alt noktasında akan nehir, kenti iki tarafa böler. Kent İmgesi çalışmasında Boston'daki Charles Nehri bir kenar ögesi iken benzer şekilde Saraybosna'da da Miljacka Nehri bu görevi

üstlenmiştir. Jersey City’de kıyı alanı güçlü bir kenar ögesi ama engelliyici olarak tanımlanmıştır. Miljacka Nehri çoğunlukla üzerindeki köprüler ile birleştirici bir karaktere sahip olarak algılanmaktadır.

Bir diğer sınır elemanı da Osmanlı ve Avusturya-Macaristan bölgeleri arasındaki ‘Sarajevo Meeting of Cultures’ çizgisidir. Zamanının hakim devletinin ideolojisini yansıtan iki yapılaşmanın tam ayrıldığı yerde tasarlanan çizginin bir tarafında doğuyu temsil eden Osmanlı bölgesi bulunurken diğer tarafında batı temsiliyle Avusturya-Macaristan bölgesi vardır. ‘Sarajevo Meeting of Cultures’ çizgisi mutlak monarşi ile anayasal monarşi yönetimi yansımalarının geçiş bölgesi olarak nitelendirilebilir. Bu çizgi iki bölgeyi sembolik olarak ayırdığı gibi yapısal olarak ayırışan iki bölgeyi işaret etmektedir.

Şekil 4.8 Osmanlı - Avusturya Macaristan Geçiş Bölgesi Yerdeki Çizgi

Mese Selimovica Bulvarı’na cephesi olan çağdaş binalar ile arkalarındaki geniş boşluklu yüksek katlı sosyalist konut blokları arasında da görsel anlamda ciddi bir kenar sınır ilişkisi söz konusudur. Aynı zamanda biri konut diğeri ticari işlevli olmasından ötürü iki yapı türü de birbirinden farklıdır. (Şekil 4.8)

4.3. Bölgeler

Lynch'in 'The Image Of The City' isimli eserinde bölgeler olarak tanımladığı bileşen diğer ögelere göre daha büyük ve gözlemcinin içine girdiğini hissettiği bir karaktere sahiptir. Bölgeler içe dönük veya dışa dönük olabilmektedir.

Bölgeler fiziksel özelliklerle birbirinden ayrılabilceği gibi işlevsel, dini, etnik veya sınıfsal özelliklerle de ayrılabilir. Saraybosna ideolojik açıdan zengin bir geçmişe sahip olduğundan ve farklı etnik kökende yurttaşları birlikte barındığından, kentte bölgeler bileşeni araştırması yapmak gereklidir. Bu araştırma sonucunda kentin sahip olduğu mevzu bahis farklılıklardan (etnik köken ve din) ötürü bölgeler bileşeni zengin veri sağlaması açısından önemlidir. Bölgeler içe dönük veya dışa dönük olabilmektedir. İçe dönük bölgelerde gözlemci yönünü net bir şekilde ifade edememektedir. Dışa dönük bölgeler ise gözlemci üzerinde nereden olduğunu algılayabileceği sade ve net bir şema çıkarmasını sağlamaktadır.

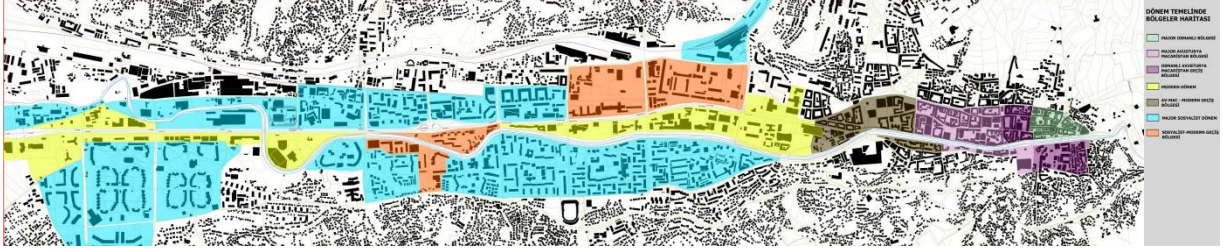
4.3.1. Dönem temelinde bölgeler

Dönem temelinde bölgeler haritasına bakıldığında (Şekil 4.9) 400 seneden fazla iktidarda kalan mutlak monarşi yönetiminin haritada kapladığı alanın sadece 45 yıl etkinlik gösterebilmiş sosyalist dönemin kapladığı alana olan oranı dikkat çekicidir. Bu durum şehircilik anlayışı, yapıların ölçeği ve yolların genişliği ile ilgilidir.

Mutlak monarşi ile yönetilen Osmanlı Devleti döneminde çarşı ve konut bölgesi birbirinden ayrılmıştır. (Şekil 4.10) Bu durum çarşı bölgesinin gece vaktinde karanlığa bürünmesine sebep olmaktadır. Çarşı bölgesinde dükkanlar birbirine oldukça yakın yapılmış ve bölge dar sokaklardan oluşmaktadır. Gözlemci; genellikle tek katlı ve ahşap saçaklı dükkanlardan oluşan bölgeye girdiğinde Osmanlı çarşıları ile benzer karakterde olduğunu anlayabilecektir. Fakat nerede olduğunu tam olarak temin edilememesi yönüyle Başçarşı içe dönük bir bölgedir. Gözlemci sokak dokusu içinde zihinsel olarak kaybolur.. Saraybosna ortasından Miljacka Nehri geçen bir vadiye konumlandığından dolayı nehir çevresinde Başçarşı bölgesi, daha yüksek kotta konutlar konumlanmıştır. Konutların kotuna çıkabilmek için kentte merdivenler kullanılmıştır. Konut bölgesinde mahalle kültürü yaygındır. Yapılar birbirine yakın yapılmış olup genellikle avlulu ve yüksek avlu duvarlı tasarlanmıştır.

(Demirok, 2011) Osmanlı dönemi bölgesi Şekil 4.1 ve Şekil 4.2’de görüldüğü gibi 19 yüzyılın sonlarında daha geniş bir oturma sahiptir. Tez kapsamında incelenen Osmanlı bölgesinin günümüzdeki durumu Şekil 4.11’den anlaşılabilir.

Şekil 4.9 Dönem Temelinde Bölgeler Haritası

Şekil 4.10 Merdivenli Sokaklar, Saraybosna Örneği

Şekil 4.11 Osmanlı Dönemi Sokak Dokusu

Osmanlı'da çarşı içerisinde bazı sokaklar sadece bir meslek dalına ayrılmış olabilmektedir. Örnek olarak Başçarşı içinde bir sokağa kurulan Bakırcılar Çarşısı ve Bursa Okçular Çarşısı bu duruma örnek olabilir. (Şekil 4.12) İki çarşının gösterdiği benzerlik bölgenin hala Osmanlı yapılaşma geleneği içinde yaşadığının görsel bir kanıtıdır. Ayrıca Osmanlı'da olduğu gibi dükkan içlerinde hem üretim hem de satış yapılmaktadır. Günümüzde dükkan girişlerindeki ahşap tenteler altında hem ürünler sergilenmekte hem de bireyler arası iletişim sokak boyunca yoğun bir şekilde sağlanmaktadır.

Şekil 4.12 Saraybosna Bakırcılar Çarşısı - Bursa Okçular Çarşısı Karşılaştırma

Avusturya-Macaristan bölgesindeki güçlü bir işaret ögesi olan Katolik Katedrali bölgenin durumunu değiştirmiştir. Gözlemci bölgeye girdiğinde katedrali gözleyerek yolunu bulabilmektedir. Burdan ulaşılan sonuç Avusturya-Macaristan bölgesinin dışa dönük bir bölge olduğudur. Avusturya-Macaristan Hükümeti yönetimi ele geçirdiği zaman, Saraybosna'da Başçarşı'nın doğusuna bir Belediye Binası inşa edilmiştir. Giriş tarafını nehir üzerinden vermiş olan yapı iki renkli cephe özelliğiyle tipik Avusturya-Macaristan cephelerini andırmaktadır. Günümüzde kütüphane olarak kullanılan yapı nehir tarafından bakıldığında Osmanlı bölgesi içerisinde bir Avusturya-Macaristan yapısı olarak baskınlık kurabilmiştir. (Şekil 4.13) Anayasal monarşi döneminde burjuva hayat tarzı benimsenmiştir. Bunun bir sonucu olarak da Osmanlı'da görülen konut ve ticaret bölgeleri arasındaki sınır kalkmış aynı sokakta ve hatta aynı binada bile konut ve ticaret birimleri var olmaya başlamıştır.

Şekil 4.13 Vijećnica Kütüphanesi

Dönem temelinde bölgeler haritasında (Şekil 4.9) mor renk ile ifade edilen Osmanlı dönemi ile Avusturya Macaristan dönemi arasındaki geçiş bölgesi, Şekil 4.14 'teki fotoğraftan görüleceği gibi, hem Osmanlı bölgesinin hem de Avusturya-Macaristan bölgesinin yapılarını barındıran ama hiçbirine ait olmayan bir bölge haline gelmiştir.

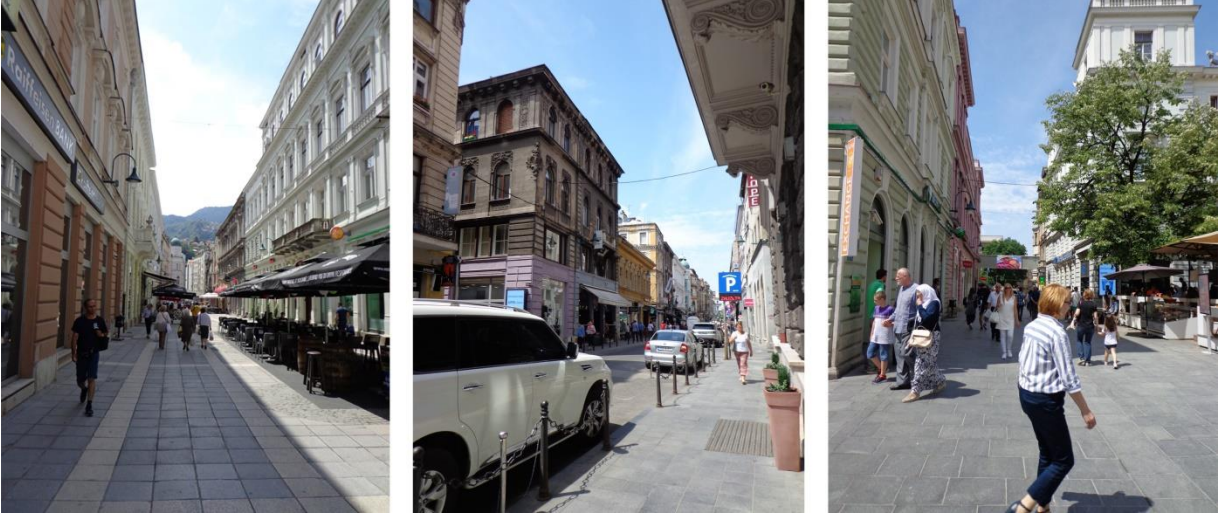

Şekil 4.14 Osmanlı - Avusturya Macaristan Geçiş Bölgesi

Saraybosna Avusturya-Macaristan egemenliğine girdiğinde kentte Avrupa'nın da uyguladığı bir plan şeması kurgulamak amaçlanmıştır. Birbirini dik kesen caddeler ve geniş parseller tasarlanmıştır. Avusturya-Macaristan dönemi sokak dokusu (Şekil 4.15) Osmanlı'ya nispeten daha genişlemiş ve yapı yükseklikleri de artmıştır. Cephelerde süslemeler

kullanılmış, kat silmeleri belirgin bir şekilde ifade edilmiştir. Bölge bu özellikleri ve sahip olduğu anıtsal nitelikte Katolik Katedrali ile; gözlemcinin yönünü bulabileceği dışa dönük bir bölge olarak nitelendirilebilir.

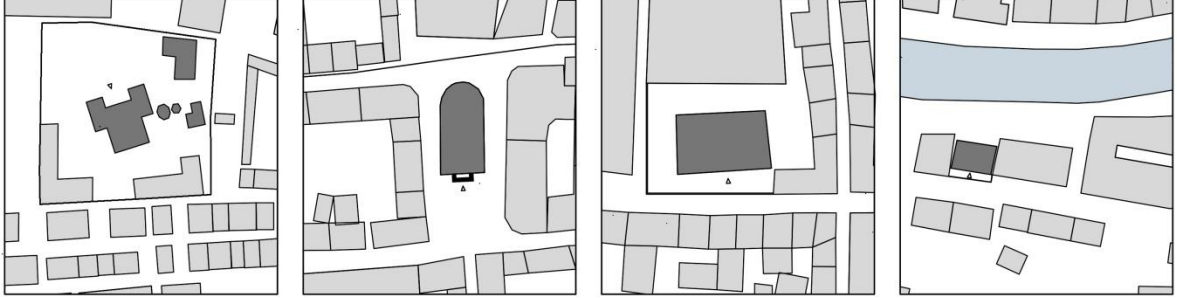
Şekil 4.15 Avusturya Macaristan Sokakları Örneği

Avusturya-Macaristan Katolik dinine mensuptur ve yaptığı Katolik Reformu'yla inancı yaymak niyetindedir. Devletin Saraybosna'ya geldiğinde, 1889'da, Saraybosna Katolik Katedrali'ni inşa etmiştir. Bu yapı kente konumlanışı ile önemli bilgiler vermektedir. Ticari ve konut işlevlerinin birleştirildiği kentin yeni merkezi niteliğinde Štrosmajerova Caddesi ile Ferhadiye Caddesinin birleştiği noktada konumlanmıştır. (Şekil 4.16) Avlu duvarları kullanılmamış olan yapı önünde bölgenin sıkışık yapılaşmasıyla tezat oluşturan büyük bir boşluk bırakılmıştır. Bu boşluk Avusturya-Macaristan dönemi bölgesinin Katolikliği yaymak ideolojisiyle ilgili olduğundan bölgeler başlığı altında özellikle ele alınmıştır. Katedral merdivenlerle yükseltilmekle Katolik inancına vurgu yapılmıştır.

Şekil 4.16 Saraybosna Katolik Katedrali

Saraybosna’da etkinlik göstermiş tüm dinlerin ve inançların ibadet mekanlarının plan şemaları Şekil 4.17’ de gösterilmiştir. İslamiyetin ibadet mekanı olarak Gazi Hüsrev Bey Cami büyük bir avlu içerisinde ilgili diğer birimleriyle birlikte konumlanmıştır. Bu Osmanlı’da çok kullanılan külliye mantığıdır. Avlusunda bir şadırvan iki türbe mevcuttur. Avlunun bir kısmı dışardan kullanımlı tek katlı dükkanlar ile sınırlandırılırken diğer kısımları için ise taştan yüksek bir avlu duvarı kullanılmıştır. Cami Gazi Hüsrev Bey Vakfı tarafından yaptırılmıştır. (Şekil 4.18) Sırp-Ortodoks Kilisesi yapısı 1863-1874 yılları arasında Osmanlı döneminin sonlarında inşa edilmiştir. Hristiyanlık dinine ait bir mezhep olmasına rağmen bölge üzerinde güç iddiasında bulunan Avusturya-Macaristan Hükümeti’nin Katolik mezhebinin ibadet yapısı kadar açık bir mimari tavır içinde olmamıştır. (Şekil 4.19) Bir avlu duvarı kullanılmış yapı dar ara sokaklardan birinde inşa edilmiştir. Yapının diğer Hristiyan inancı gibi bir ibadethane olmamasının sebebi halkın kendi imkanlarıyla inşa edilmiş olmasından kaynaklanabilir. Avusturya-Macaristan Hükümeti’nin yaptırdığı Katolik Katedrali bu durumun tam tersidir. 20. Yüzyılın başlarında açılan Askhenazi Sinagogu Avusturya-Macaristan Hükümeti dönemine denk gelmektedir. (Şekil 4.20) Yahudi sinagogu için Miljacka Nehri üzerinde diğer binalarla yakın neredeyse bitişik nizam olabilecek bir yer seçilmiştir. Yapı girişinin nehir tarafından değil tam arka taraftan verilmiş olması aslında sinagogun ve dolayısıyla Yahudi vatandaşlara hükümetin bakış açısıyla ilgilidir. Sadece burada bile ideolojinin azınlığın sahip olduğu bir inanca bakış açısını kent üzerinden okumak mümkündür.

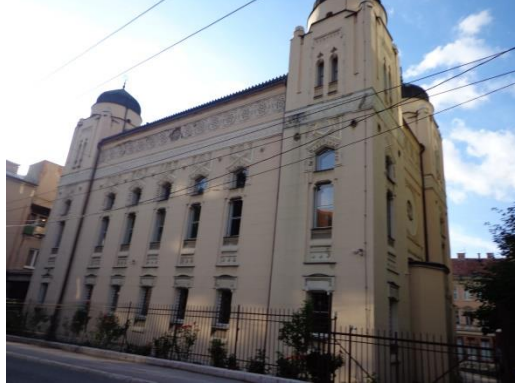
Şekil 4.17 soldan sağı 1. Gazi Hüseyin Bey Cami, 2.Saraybosna Katolik Katedrali, 3. Sırp-Ortodoks Kilisesi, 4.Aşkenazi Sinagogu Plan Şemaları

Şekil 4.18 Gazi Hüseyin Bey Cami avlu duvarı ve dükkanlar

Şekil 4.19 Sırp-Ortodoks Kilisesi

Şekil 4.20 Askhenazi Sinagogu ve avlu duvarı

Saraybosna kentinin ana aksını oluşturan Mareşal Tito Caddesinin doğudaki bitimininde caddenin tam karşısında yönetsel bir mekân olan 1946'da yapılan Avusturya-Macaristan dönemi tipik yapılarından biri yer almaktadır. Sonsuz Ateş (Şekil 4.21) bu yapının önünde bulunmakta ve tüm kentin omurgası olan Mareşal Tito Cadde'sini karşılama özelliği ile (Şekil 4.22) sosyalist rejimi destekler niteliktedir. Şekil 4.23'de Avusturya-Macaristan dönemi ile çağdaş yapıların bulunduğu geçiş dönemini görmek mümkündür.

Şekil 4.21 Sonsuz ateş ve iki yanındaki sokaklar

Şekil 4.22 Mareşal Tito Caddesi

Şekil 4.23 Avusturya-Macaristan ve Çağdaş Yapılar Geçiş Bölgesi

Tito toplu konut uygulamasını getirmiş ve sosyalist dönemde bunu fazlaca uygulamıştır. Devasa açık alanların üzerine yüksek bloklar inşa edilmiş halk bu birbiriyle aynı konut bloklarında yaşamaya başlamıştır. Bu yapılar zemin katta ticari birim üst katlar konut olarak inşa edilmiştir. Günümüzde hala kullanılmakta olan konutların bahçe duvarları yoktur. Zemin kata tasarlanan ticari birimlerden herkesin faydalanabilir. Sosyal devlet konut

bloklarının zemin katındaki; okul, tamirhane, sağlık ocağı gibi eğitim ve kamusal/sosyal birimler de bu bloklarında yaşayan halkın ihtiyaçlarına ulaştırmayı hedeflemiştir. Byolce sosyalist sistemde bireylerin eşit olabilmesi ve mevcut birimlerden tüm halkın faydalanabilmesi amaçlanmıştır. (şekil 4.24) Sosyalist dönemde şekil 4.25'te yaşayan birey; çocuğunu yakın bir okula gönderebilmekte, yakındaki ticari birimden alışveriş yapabilmekte, sağlık hizmetini oturduğu bölgede sağlayabilmektedir. Saraybosna'da yüksek katlı işçi blokları bölgeleri ie dönük bölge kategorisine alınabilir. Yapılar genellikle simetrik olarak konumlandığı ve görsel olarak birbirinin aynısı olarak gözlemlendiği için gözlemci yönünü tayin etmekte zorlanır. Bu sistem günümüzde işlemeye devam etmektedir.

şekil 4.24 Sosyalist Dönemde İnaş Edilmiş Konut Blokları

Saraybosna'da modern yapılaşma Avrupa'da modernizmle paralel bir şekilde ilerlemiştir. Kentin her yerinde modernist sluapta yapılar görmek mümkündür fakat bölge

olarak bakıldığında Şekil 4.8’de sarı renk ile gösterilen son dönem yapılar Mese selimovica Bulvarı boyunca yoğunlaşmıştır. Ayrıca haritaya bakıldığında kentin batı tarafında sosyalist dönem konut blokları ile birlikte tasarlanan geniş bahçe kısımlarına savaş sonrası yeni dönem yapılar inşa edilmiştir. (Şekil 4.25)

Şekil 4.25 Yeni dönem ticari birimler ve sosyalist dönem konut blokları

Bosmal City Center (Şekil 4.26) bölgenin önemli yapılarından biridir. Bu yapının seçilmesinin sebebi bulunduğu bölge silüetinde farklılık sağlamakla birlikte baskınlık da sağlamasıdır. Henüz tam anlamıyla faaliyete geçmemiş yapı yeri itibariyle sosyalist dönem konut blokları yakınına inşa edilmiştir. Çevresindeki yüksek katlı binalar ile yükseklik anlamında bağdaşırken cephe malzemesi yönüyle onlardan oldukça farklıdır. 2015 yılında yapımına başlanan yapı modern cephe malzemeleri ile tasarlanmıştır. Dolayısıyla sosyalist konut bloklarının baskın görüntüsünü engellemiş, bölgeye geçiş bölgesi hissi vermeyi başarmıştır.

Şekil 4.26 Bosmal City Center

4.3.2 İşlev temelinde bölgeler

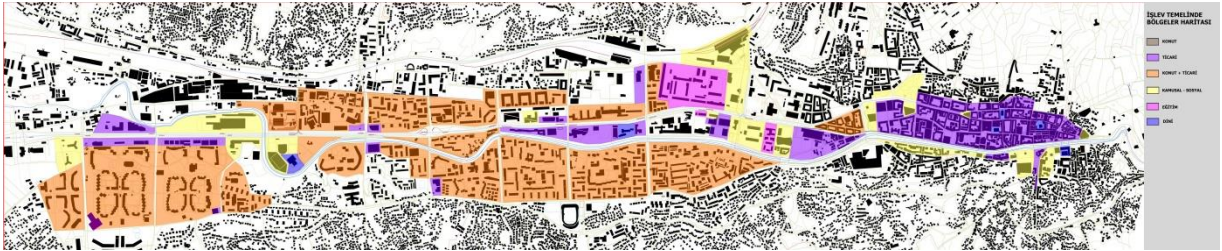
Bölgeler ögesinin işlev temelinde incelenmesinin nedeni Saraybosna’da Osmanlı Devleti’nden başlayan bir yapılaşma geleneği olan ticari ve konut bölgelerinin ayrılması durumu ile başlamaktadır. Fakat Avusturya-Macaristan, Yugoslavya ve Cumhuriyet dönemlerinde bu ilişki farklılaşmıştır. İşlev temelinde bölgeler incelemesi ile bu durumun mevcut ideolojiyle olan ilgisi araştırmak hedeflenmiştir.

İşlev temelinde bölgeler başlığı kapsamında Osmanlı bölgesinde konut ve ticari hayat dini inanış ile biçimlenmiş mahremiyet duygusuyla birbirinden çoğunlukla ayrılmıştır. Avusturya- Macaristan dönemi bölgelerinde batılılaşma düşüncesi ile konut ve sosyal-ticari hayat arasındaki ayırım ortadan kalkmış aynı bölgede bu birimler konumlanmaya başlamıştır.

İşlev temelinde bölgeler haritası incelendiğinde kentte mutlak monarşi döneminde ticari mekanlar ve konutlar ayrı yerlerde konumlanmış olduğu görülür. (Şekil 4.27) Konutların konumlandığı yere mahalleler olarak isimlendirilmiş ve bu konut bölgeleri vadinin yüksek kısımlarına yoğunlaşmıştır. Ticari bölge ise genellikle tek katlı yapılardan ve dar sokaklardan oluşmuş ve Miljacka Nehri çevresine kurulmuştur. Dini yapılar, genellikle bu yapılar ile

ilişkili olan eğitim yapıları ve yönetsel yapılar da ticari bölgede yani kentin kamusal merkezinde konumlanmış şekildedir. Anayasal monarşi dönemine gelindiğinde konut ve ticareti barındıran yapılar inşa edilmiştir. Fakat günümüzde şehrin ticari merkezindeki bu yapılar konut işlevlerini yitirmişler çoğunlukla ticari ve kamusal-sosyal yapılar olarak hizmet verir hale gelmişlerdir. Sosyalist dönem kent politikası yüksek katlı işçi bloklarının inşa edilmesi ve zemine ticari alan tasarlama kurgusuna dayandırılmıştır. Bu sayede kent yapılaşmasının yüzölçümü olarak büyük bir kısmında konut+ticaret işlevli turuncu renkte gösterilen alanlar oluşmuştur. Bu sosyalist konut bloklarının önündeki yeşil alanlar cumhuriyet döneminde ticari aks olarak yeniden kurgulanmıştır.

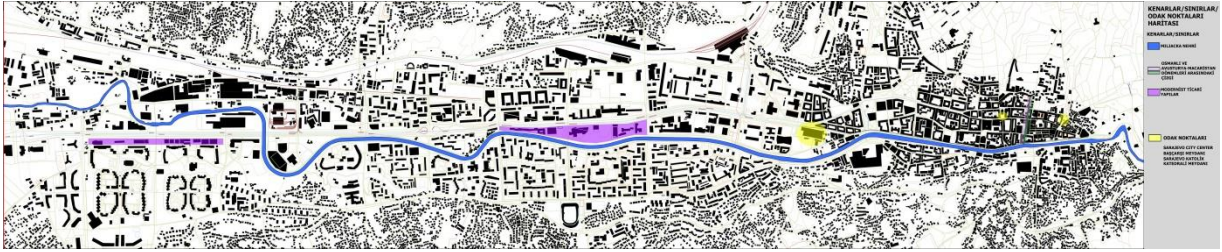
Şekil 4.27 İşlev Temelinde Bölgeler Haritası

4.4. Düğüm/Odak Noktaları

Düğüm noktaları, Lynch'in yol gösterimiyle, gözlemcinin hızlı karar vermek için odaklanmak zorunda kaldığı kavşak noktaları olabilmektedir. Bu noktalar çoğunlukla bölgenin karakteristiğinin yoğunlaştığı noktalar olarak nitelendirilebilir. Lynch'e göre iyi bir düğüm noktası kendine özgü olduğu gibi bulunduğu bağlamdaki elemanların karakteristiğini güçlendiren nitelikte olmalıdır. Odak noktaları kentlinin yoğun olarak kullandığı kent elemanları olmasının yanında, hükümet ideolojilerinin kentliye vermek istediği mesajı güçlü olarak vermenin yollarından biridir.

Saraybosna'da Başçarşı içinde kalan küçük meydan odak noktası olma özelliğini taşır. Meydan ve sebil çevresindeki yapıların karakteristiğini güçlendirmektedir. Saraybosna'daki odak noktalarından biri Sarajevo City Center alışveriş merkezidir. İnsan yoğunluğu fazla olan yapı, önündeki geniş meydan ve üzerinde bulunduğu yol ile yapı yüksekliği arasındaki tezat

ile düğüm noktası listesinde yerini almıştır. City Center'ın ana girişindeki cumhuriyet döneminde inşa edilmiş meydan da modernist bir odak noktasıdır. Avusturya-Macaristan döneminde tasarlanan Sarajevo Katolik Katedrali önündeki meydan ve bu meydana çıkan geniş alışveriş aksları da bir diğer odak noktası olma özelliğini taşır. Yapı özellikle önündeki geniş alan ile çevresine baskın bir ideolojik tavır sergilemektedir. Burada ideolojilerin kent ve kentli üzerinde etkileri net şekilde görülmektedir. (Şekil 4.28)

Şekil 4.28 Odak Noktası - İşaret Ögesi Haritası

4.5. İşaret Ögeleri

Lynch işaret ögesinin en önemli fiziksel özelliğinin bağlam içerisinde kolayca hatırlanan biricik ve tek bir öge olması gerektiği üzerinde durmuştur. İşaret ögeleri Lynch tarafından gözlemciler için dışsal ögeler olarak algılanan noktasal referans olarak tanımlanmaktadır. Belirgin bir formu varsa, artalanıyla tezat oluşturuyorsa ve uzamsal konumu öne çıkıyorsa işaret ögesi kolaylıkla tanınabilir. (Lynch, 1973) Lynch'in işaret ögelerini noktasal bir referans olarak tanımlamasına karşın Saraybosna kentine bakılacak olursa; kenti tanımlayan noktalardan biri dört farklı dönemden geçmiş olmasıdır. Dolayısıyla bu tez işaret ögeleri kapsamında sadece noktasal referansları değil kente yayılmış farklı karakterde dokuları da işaret ögesi olarak alınmıştır.

Kentin bütününe bakıldığında kent coğrafyası dönem ve işlevden bağımsız olarak bir işaret ögesidir. Kentin bir vadiye oturmuş olması zaman içinde kent gelişimine yön vermiş ve kent karakteristiğinin oluşmasında belirleyici olmuştur.

4.5.1. Dönem temelinde işaret öğeleri

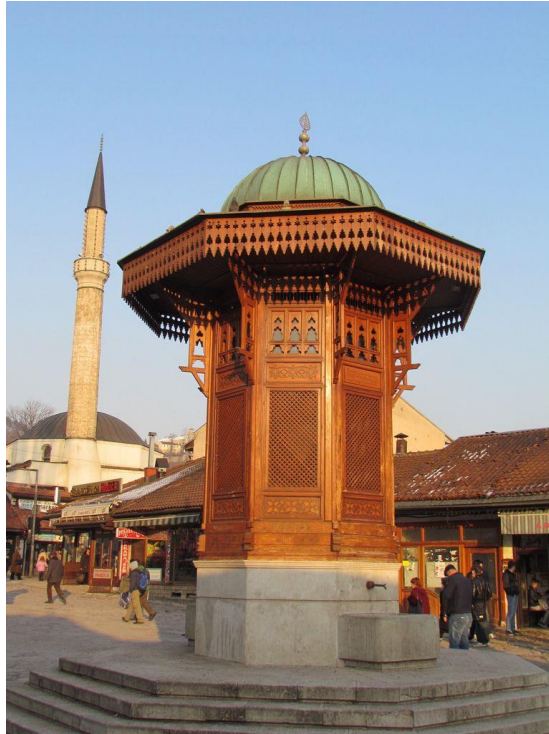
Şekil 4.29'deki Dönem temelinde işaret öğeleri haritası incelendiğinde; Osmanlı dönemi işaret öğeleri dini yapılar veya dine bağlı yaşam biçimini ortaya koyan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Başçarşı dokusu (Şekil 4.30) Osmanlı dönemi işaret öğesidir. Belirgin bir formu olması sebebiyle Sebil bölge için güçlü bir işaret öğesidir.(Şekil 4.31) Başçarşının en büyük camilerinden olan Gazi Hüsrev Bey Cami ve aynı vakfiyeye ait kütüphane ve medrese de işaret öğesi olarak adlandırılabilir.

Avusturya-Macaristan dönemine gelindiğinde işaret öğeleri daha çok o dönemde devlet ideolojisiyle ilgilidir. Avusturya-Macaristan sokak dokusu dönem temelinde işaret öğeleri kapsamına alınabilir. Osmanlı döneminden sonra değişen sokak dokusu ile yaşam şeklinin de değiştiği anlaşılmaktadır. Daha yüksek katlı konut+ticari yapıların yer aldığı geniş sokaklar tasarlanmıştır. (Şekil 4.32) Hakim devletin dini inancı olan katoliklik için büyük bir katedral inşa edilmiş çevresindeki yollar, önündeki meydan bu inancın büyüklüğünü vurgulamak üzere tasarlanmıştır. Saraybosna Katolik Katedrali (Şekil 4.32) artalanıyla tezat oluşturduğu ve uzamsal konumu öne çıktığından işaret öğesi içinde yerini almıştır. Tek başına bu örnek bile ideolojinin kenti ne denli etkilediğini vurgular niteliktedir. Yine aynı dönemde bölgedeki ortodoks ve yahudi nüfus göz önüne alınarak ibadet mekanları yapılmıştır. Saraybosna'da bir diğer işaret öğesi Sırp-Ortodoks Kilisesidir. Bu öğe Lynch'in işaret öğesi tanımından farklı olarak görünmezliği ile bu listede yerini almıştır. Hristiyan kullanıcı kitlesine sahip ama –Katolik Katedrali gibi- bölgede diğer yapılardan ayrı bir his verecek biçimde inşa edilmemiştir. Dar bir sokak üzerinde avlu duvarları ile inşa edilmiş yapının katedrale göre daha mütevazı bir tavrı vardır. Yahudi sinagogu (Şekil 4.34) ise nehir kenarında yapılmasına ve aynı sıradaki diğer binaların girişinin nehir tarafına verilmesine rağmen bu yapı Miljacka Nehri'ne tam olarak sırtını dönmüştür. Dönemin ünlü mimarı Vancas tarafından tasarlanan yapı, bu tavrı ile hükümetin yahudilere bakış açısı ile ilgili bilgi edinmeyi sağlamaktadır. Avusturya-Macaristan'ın Sarajevo'da Miljacka Nehri kıyısında inşa edilen dönemin Belediye binası heybetli duruşu ile önemli bir işaret öğesi olmuştur.

Şekil 4.30 Başçarşı Sokak Dokusu

Şekil 4.31 Sebil

Şekil 4.32 Avusturya Macaristan Dönemi Sokak Dokusu

Şekil 4.33 Saraybosna Katolik Katedrali

Şekil 4.34 Yahudi Sinagogu

Şekil 4.35 Bosmal City Center

Şekil 4.36 Sarajevo City Center

4.5.2. İşlev temelinde işaret öğeleri

Dört farklı dini inancın ibadet mekanları Müslümanlar için Gazi Hüsrev Bey Cami, Katolikler için Saraybosna Katolik Katedrali, Ortodokslar için Sırp-Ortodoks Kilisesi ve Yahudiler için ise Yahudi Sinagogu olarak dört yapı dini işaret öğeleri olarak gösterilebilir. Sarajevo City Center hem yeri hem de insan yoğunluğu dolayısıyla ticari işaret öğesidir. Bosmal City Center ise yüksek boyutları ve çevreyle iletişimi yönüyle bu listeye girmiştir. Tek katlı dükkanlardan oluşan Başçarşı dokusu ise başka bir üslup barındırması dolayısıyla işaret

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın çıkış noktalarından bir tanesi, ideoloji ve mimarlık arasındaki ilişkiyi incelemenin yollarından birinin kente bakmak olduğu varsayımdır. Toplumun yaşam pratiği olan ideoloji nesnel olmayan bir düşünce ürünüdür. İdeolojinin vücut bulduğu araçlardan biri de kenttir. Bu çıkış noktasından hareketle Saraybosna kenti seçilmiş ve bugünkü hali üzerinden bir okuma gerçekleştirilmiştir. Saraybosna kentinin mevcut durumu yukarıda belirtildiği ve detaylı bir biçimde incelendiği üzere hem zamansal bir temelde hem de kentin hem bileşenlerinden biri olan hem de biçimlenmesinde etkili olan dini, kültürel, etnik katmanlar temelinde bir incelemeye tabi tutulmuştur. Bu doğrultuda yöntem olarak Kevin Lynch'in 'Kent İmgesi' çalışması yol gösterici olarak belirlenmiştir. Lynch'in kente bakış açısı beş bileşen ile açıklanmış ve teze yansımıştır. Tez kapsamında seçilen Saraybosna kentini oluşturan bileşenlerden dini, ticari, kamusal/sosyal, eğitim yapıları ve konutlar bu ilişkiyi kavramakta yol gösterici olmuşlardır.

Tez sürecinde Saraybosna'da farklı etnik ve dini gruba sahip vatandaşların yaşadığı kent ve kentsel mekânlar incelenmiştir. Bu bağlamda mevcut hükümetin, ideoloji vasıtasıyla, vatandaşlara bakış açısının farklılığının somut örnekleri incelenmiştir. Kentte mevcut yönetimlerin etkilediği kentsel bölgeler arasında geçiş bölgeleri olduğu keşfedilmiştir.

Kentteki yapıların konumlanması, zaman içinde değişen yapı üslupları, mevcut yönetimin benimsediği yaşam şekli günümüzdeki haline bu şekilde ulaşmıştır. Farklı inançlardaki, farklı etnik kökendeki halk Saraybosna'da böyle yaşamıştır. Tüm bu veriler doğrultusunda; din, kültür, yönetim biçimi ve iç ve dış politika kent oluşumunu ve gelişimini şekillendiren ideolojiye bağlı dinamikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR DİZİNİ

- Abazi, B., 2007, Yugoslavya Siyasal Sisteminin Yıkılışı
- Acun, H., 1992, Anadolu Saat Kuleleri
- Acun, H., 1993, Saray - Bosna ve Travnik Saat Kuleleri, *X. Vakıf Haftası Kitabı*, s295-298
- Adzamija, B., 2014, Saraybosna'daki Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri Ve Bugünkü Durumları
- Aksamija, A., 2010, Mosques in Europe Why a solution has become a problem Editor Stefano Allievi in collaboration with Ethnobarometer 2010
- Alfirevic, D., Alfirevic, S., 2015, Urban Housing Experiments In Yugoslavya
- Anonim, 2019, Mehmet Paşa'dan Bosna'ya Miras, <https://www.bosnahersek.ba/mehmet-pasadan-bosnaya-miras/>, erişim tarihi 21.04.2019
- Babic, M., 2013, Modernism and Politics in The Architecture of Socialist Yugoslavya
- Becirovic, A., 2011, Bosna-Hersek'teki Osmanli Dönemi Konut Mimarlığı Üzerine Bir Araştırma
- Blagojević, L., 2003, Modernism in Serbia
- Canyurt, F., 2016, Travnik Şehrindeki Osmanlı Mimarisi
- Cruz, S., 2010, Cultural Discourses of Bosnian Identity From the Death of Tito To The Postwar Period
- Dal, A., 2015, SOĞUK Savaş Sonrası Bosna – Hersek Bağımsızlık Süreci ve Alija İzzetbegoviç
- Demirok, Z., 2011, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Bosna-Hersek'te Oryantalist Mimarlık
- Engincan, P., Bilgin, İ., 2008, Bosna-Hersek'in Savaş Sonrası Değişen Konut Politikası – Mostar Örneği: Yeni Yerleşim Alanları
- Gruber, S., 2011, Jewish Heritage Sites of Bosnia-Herzegovina
- Gurallar, N., 2011, Çok Yönlü Bir İlişki: Mimarlık ve Politika
- Gül, M., Dee, J., 2014, Sarajevo A City Profile
- Gül, M., Omicevic, N., 2013, Old Market v. Shopping Malls: The Impacts of Changing
- Güler, R., 2004, Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Bey Külliyesi
İstanbul Ansiklopedisi, Cilt V
- İnalçık, H., Göyünç, N., Lowry, H., 1984, The Journal of Ottoman Studies-IV

- Kazancı, Metin, 2012, Althusser İdeoloji ve İdeolojiyle İlgili Son Söz
- Kenar, N., 2005, Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu
- Kerkezi, R., 2018, Sosyalist Yugoslavya Mimarisinde Modernizmin Dönüşümü (1943-1991)
- Kreutz, M., Sarhan, A.,2010, Between religious freedom and social acceptance: the construction of mosques in re-unified Germany
- Kuban, D., 2007, Osmanlı Mimarisi
- Kulić, V., Mrduljaž, M., Thaler, W., 2012, Modernism in Between The Mediatory Architectures of Socialist Yugoslavia
- Lynch, Kevin, 1960, The Image Of The City
- Mardin, Şerif, İdeoloji, 1995
- Martin Diaz, J., 2014, Urban Restructuring In Post-War Contexts The Case Of Sarajevo
- Oğuz, Y., 2015, Tarihsel Modelleme Yöntemine Göre 1877-1878 İle 1992-1995 Bosna - Hersek Krizi
- Olaş, Z., 2007, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna-Hersek
- Önkal, H., 1989, Sinan'ın Türbe Mimarisi
- Ryan-Saha, E., 2016, Recovery is Possible: Making and Unmaking Futures after Addiction in Sarajevo
- TDV İslam Ansiklopedisi
- Tekin, C., 2011, Bosna-Hersek Kaynaklarına Göre Yugoslavya'nın Dağılmasından Sonra Bosna Hersek Federasyonu'nun Kurulması
- Troncotă, M., 2015, Sarajevo- a border city caught between its multicultural past, the Bosnian war and a European future
- Tükenmez, B., 2014, Bosna'nın Kısa Tarihi

EKLER

- Ek.1. Dönem Temelinde Yollar Haritası
- Ek.2. Dönem Temelinde Bölgeler Haritası
- Ek.3. İşlev Temelinde Bölgeler Haritası
- Ek.4. Dönem Temelinde İşaret Öğeleri Haritası
- Ek.5. İşlev Temelinde İşaret Öğeleri Haritası
- Ek.6. Kenarlar/Sınırlar/Odak Noktaları Haritası